

יואנה אוסטרובסקה, דורוטה גלובקה, אטינה גרוסמן, אנה הייקובה,
זואי וקסמן, רגינה מילהויזר, קני פרייס, ביוון קרונדורפר

“אני עדיין נאבקת לוודא שאני באמת מקשיבה”: להבין מגדר, מיניות ואלימות מינית בשואה. שיחה

בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים החלו אט-אט פעילות פמיניסטיות, נשות מקצוע, סופרות וחוקרות במדינות שונות לבחון חוויות, פרקטיקות ונורמות מגדריות ומיניות בזמן השואה. בדיונים האקדמיים האלה החלו חוקרים וחוקרות לטעון לרלוונטיות של הקטגוריות “מגדר” ו”מיניות”. עם הזמן התפתח גוף מחקר נרחב העוסק באלימות מגדרית, רבייתית ומינית בזמן השואה, וכן במפגשים מיניים בהסכמה ובאזורים האפורים שבתווך (בין יחסים אלימים ללא-אלימים ובין יחסים בכפייה ליחסים מרצון). נקודות מבט וגישות חדשות מוצגות כל הזמן, והנחות ופרדיגמות קודמות מוטלות בספק. הידע וההבנה שלנו גדלו בינתיים פי כמה וכמה.¹ בו בזמן, על כל פנים, חלק ניכר מן הפולמוס מתאפיין במיתוסים, בעמדות פשטניות ובאידיוקים נושנים. יתר על כן, במחקרים על השואה, על מלחמת העולם השנייה ועל הנאציזם ממשיך חקר המגדר, המיניות והאלימות המגדרית להיחשב “נושא מיוחד”, שרלוונטי רק לדיון על קבוצות מסוימות של נרדפים ונרדפות.

מדוע הדיון בסוגיות האלו כה מורכב, שנוי במחלוקת וטעון רגשית? איך מעצבות נקודות המבט השונות של החוקרים והחוקרות והנסיבות השונות שהם פועלים בהן את העמדות שלהם, את דרכי ההבנה שלהם ואת האופנים שבהם הם מציגים את הנושא? ואיך אנחנו יכולים לתאר את הבעיות בתחום ולנסח שיטות חדשות לקבלת תמונה בהירה יותר של היבט זה של העבר?

כדי לברר ולהסביר סוגיות אלו ואחרות הזמינו דורוטה גלובקה ורגינה מילהויזר, עורכות גיליון מיוחד זה, את יואנה אוסטרובסקה, אטינה גרוסמן, אנה הייקובה, זואי וקסמן, קני פרייס וביוון קרונדורפר לדון בגישות ובחוויות, בתובנות ובאתגרים הנוגעים לעבודתם בנושא מגדר, מיניות ואלימות מינית בזמן השואה. השאלות והתשובות נשלחו בדואר אלקטרוני באביב ובקיץ 2023.

¹ השוו לביבליוגרפיה “מיניות והשואה”, [https://sexualityandholocaust.com/bibliography-](https://sexualityandholocaust.com/bibliography-sexuality/) sexuality/ (שהוכנה לכנס 6–9 *Sexuality, Holocaust, Stigma: Taking Stock* בדצמבר 2007. מאז התרחב מאוד גוף המחקר). ראו גם את הביבליוגרפיה הנבחרת “אלימות מינית בעימות צבאי”, הכוללת כרגע כ-430 כותרים על מלחמת העולם השנייה באירופה ובאסיה (רק באנגלית ובגרמנית), כשליש מהם על אלימות מינית של הנאצים והשואה, <https://warandgender.net/>, bibliography/ (דצמבר 2023).

דורוטה גלובקה ורגינה מילהויזר: מתי התחלת להתעניין בנושא של מגדר, מיניות ואלימות מינית ומגדרית בזמן השואה? מה עורר את העניין הזה? איך הומשגו הסוגיות האלו בזמנו ומה היה אופן ההבנה הרווח של נושאים אלו? ומצד שני, אילו עמדות, רעיונות ונקודות מבט נדחקו לשוליים, הועלמו או לא זכו להכרה? אילו גורמים ואילו אופנויות (modalities) רגשיות קבעו את צורות ההבנה ואת פרקטיקות הידע האלו?

אטינה גרוסמן: הייתי חלק מהתנועה לזכויות רבייתיות בארצות הברית, שפעלה בשנות השבעים והשמונים, בגל השני של הפמיניזם, למען הזכות להפיל ונגד עיקור כפוי.² באותם ימים עשיתי דוקטורט בהיסטוריה גרמנית וכתבתי על "האישה החדשה" ועל התנועה לרפורמה מינית ברפובליקת ויימאר. הספר שהתבסס על עבודת הדוקטור היא, Reforming Sex,³ הולך אותי – בדרכים לא־צפויות ושלא במתכוון – לשאלות על מלחמה ואלימות מינית. התעניינתי במסלוליה של מדיניות האוכלוסין, בייחוד בעניין הפיקוח על הילודה ופרקטיקות ההפלה בתקופה שלאחר הנאציזם. במילים אחרות, התעניינתי באותן שאלות שהעסיקו היסטוריונים גרמנים רבים כל כך בדור שלי בדבר הקיטוע וההמשכיות בהיסטוריה הגרמנית המודרנית מוויימאר עד הנאציזם ולאחריה, וסקרונתי הביאה אותי אל האוצר הארכיוני השמור בארכיון המדינה בברלין (Landesarchiv Berlin). מסמכים שנרשמו בקטלוג תחת הכותרת של "הפסקות היריון" התגלו כבקשות דהויות בכתב יד להפלות רפואיות בעקבות מעשי אונס של חיילי הצבא האדום במהלך הקרב המר על ברלין באביב 1945 או מייד לאחריו. עבודתי על מגדר ומיניות התמקדה בתרבות הניסיונית של רפובליקת ויימאר ובדרך שבה שם לה קץ ניצחון הנאציזם, וכן בהמרת "הקונצנזוס לגבי האיגיניקה של האימהות" שאפיין את הרפואה וההיגיינה החברתית של רפובליקת ויימאר, בקטגוריות נאציות של רבייה "ראויה" ו"לא ראויה". החיפוש שלי אחר מידע על הפלות בסוף המלחמה הוביל אותי להתעמת עם הוויקטימיזציה המינית של נשים גרמניות, שהיו חלק מחברת הפושעים, בידי ה"משחררים" הסובייטים.

אומנם לשואה הייתה נוכחות עמוקה בתולדות משפחתי וביזכרונותיה, אבל עדיין הייתי רחוקה מאוד מלהעמיד אותה במרכז המחקר ההיסטורי שלי. לאמיתו של דבר, המפגש הבא שלי עם היסטוריות של אלימות מינית היה קשור לקבוצת פושעים אחרת – ליפנים, ולהתעללות שלהם ב"נשות ניחומים" מקוריאה ומארצות אחרות בזמן המערכה באסיה ובאוקיינוס השקט. רק כשהפניתי לבסוף את תשומת ליבי באופן ספציפי ליהודים, והסתמכתי כדרכי על מגדר ומיניות להבנה ולניתוח של חוויות היסטוריות – במקרה זה של

² על הפוליטיקה האינטרסקציונלית הזאת, עוד בטרם נטבע מושג זה, ראו: Felicia Kornbluh, *A Woman's Life is a Human Life: My Mother, our Neighbor, and the Journey from Reproductive Rights to Reproductive Justice*, New York: Grove Press (2023).

³ Atina Grossmann, *Reforming Sex: The German Movement for Birth Control and Abortion Reform, 1920–1950*, New York: Oxford University Press (1995).

"מפגשים אינטימיים" בין יהודים, גרמנים ובעלי ברית – רק אז מצאתי את דרכי להתמקדות מחקרית בשואה עצמה.⁴ בדרך מקרה, תפנית זו חלה בזמן שבו המחקר הפמיניסטי, שזה זמן רב נדחק לשוליים בתחום זה, נעשה חלק כה חשוב ותוסס בלימודי השואה ורצח עם. אינני יכולה לחשוב על האחד בלי האחר.

קני פרייס: גדלתי במשפחה יהודית בברוקלין בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים; הדיונים הפרטיים והציבוריים על השואה התרכזו אז בעיקר במה שקרה ליהודים בגרמניה הנאצית ובארצות שכבשה. כיהודי שהוא גם הומו ואדם עם מוגבלות למדתי אט-אט על קבוצות אחרות שנרדפו ונרצחו בשיטתיות. על "המשולש הוורוד" ועל מה שקרה להומוסקסואלים בזמן השלטון הנאצי נודע לי לראשונה כשהייתי נער. את הרמז הראשון למה שקרה לאנשים עם מוגבלות קיבלתי כשצפיתי במיני סדרה משנת 1978 "שואה", שבה אנה וייס, שמפסיקה לתקשר עם סביבתה, נלקחת ממשפחתה. אנה וייס, בת למשפחה יהודית שרדיפתה מחמירה מיום ליום, נעשית קטטונית לאחר שהיא נאנסת בידי חיילי ס"א בערב ראש השנה 1939.⁵ אבל עבר עוד זמן רב עד שקישרתי בין אלימות מינית, מוגבלות והשואה. רק כשהגעתי ב-2013 לברלין לחקור את החיים של אנשים עם מוגבלות שגדלו במה שהיה גרמניה המזרחית נתקלתי, פשוטו כמשמעו, בהיסטוריה של תוכנית T4, התוכנית הנאצית לרצח המוני של אנשים עם מוגבלות.⁶ כך החלו המחקר והכתיבה של *Stumbling over History: Disability and the Holocaust*, שבימים אלו אני קרוב להשלימם.

ביוון קרונדורפר: בשנות השמונים למדתי דת השוואתית, תחילה בגרמניה ואחר כך בארצות הברית. התמקדתי במסורות נוצריות ויהודיות. התחלתי להתעניין בהמשגות הגוף ובהבניות הרטרוריות של הגוף בכתיבי קודש. תהיתי אם ההבניות האלה שיקפו פרקטיקות גופניות שאולי נחשבו בעבר לאי־מקובלות, אבל עם הזמן נורמלו ונעשו נורמטיביות. בחנתי סיפורי מרטרירים בטקסטים של קורות קדושים, קהילות נזירים מוקדמות והסגפנות הגופנית

⁴ Atina Grossmann, *Jews, Germans, and Allies: Close Encounters in Occupied Germany*, Princeton, NJ: Princeton University Press (2007)

⁵ "שואה: סיפורה של משפחת וייס", סדרת טלוויזיה בארבעה חלקים, תסריט: ג'רלד גרין, בימוי: מרווין ג'יי חומסקי, שודרה לראשונה ב-NBC ב-16–19 באפריל 1978.

⁶ תוכנית T4 (Aktion T4) שהשרדים הראשיים שלה שכנו ברחוב טירגרסן (Tiergartenstraße) 4 בברלין, הייתה מבצע נאצי שיעדיו היו אנשים עם מוגבלות. המבצע נפתח בסתיו 1939 ומטרתו הייתה הרחבה של רצח ילדים עם מוגבלות על רקע אֵיגְנִי, שהתבצע כבר קודם לכן. תוכנית T4 הסתיימה רשמית באוגוסט 1941, לאחר ש־70 אלף אנשים עם מוגבלות נרצחו בתאי הגזים. ואולם בפועל נמשך ההרג עד סוף המלחמה, אם בגז ואם באמצעים אחרים ובהם הרעבה, הזנחה, שימוש יתר בתרופות וניסויים רפואיים – הן במוסדות הן במחנות ריכוז. בסך הכול מעריכים שהשלטון הנאצי רצח 300 אלף אנשים עם מוגבלות.

שהייתה נהוגה בהם, ופרקטיקות רוחניות של נשים מיסטיקניות מימי הביניים. התמקדתי בעיקר במגדר הגברי: איך דיברו גברים על גופם? איך אנחנו, כקוראים בני זמננו, יכולים לפתח רגישות לאזכורים מוסוים של פעולות גופניות גבריות מסוימות שנשאו משמעות מוסרית? איך אנחנו יכולים לזהות ולהבין שתיקות והשמטות? ואיך אנחנו יכולים להבחין בין כוחם של גברים לקבוע נורמות ובין התנהגויות וגישות גבריות לא־נורמטיביות?

גוף ורוח נעשו שתי קטגוריות מגדריות מובחנות – וזה נכון במיוחד להיסטוריה של הנצרות, שהתמזגה בפילוסופיה היוונית; רוח/מחשבה/רציונליות קושרו לגברים, וגוף/אינטואיציה/אירציונליות קודדו כנשים. אף על פי שהקטגוריות הבינאריות האלה רלוונטיות להבנת מסורות פטריארכליות מערביות ולניתוח יחסי הכוח הלא־שוויוניים המוטמעים במבנים חברתיים־פוליטיים ובמערכות סמלים, הן יכולות גם לטשטש את גוני המציאות והחוויות של גברים.

חשוב לציין שלמדתי לקרוא גברים (ואת כתביהם שהשתמרו) לא רק כיצורים קובעי נורמות אלא גם כ"יצורים ממוגדרים" – תוכנה שנשמעת תחילה בנלית למדי, אבל יש בכוחה לגרום לנו להתבונן בגברים אחרת, אם בהקשר של תולדות הדת ואם בהקשר של השואה. גברים אינם עשויים מטבעם להיות יצורים קובעי נורמות, אלא הם אנשים שכבולים בחוקים חברתיים של התנהגויות נלמדות ועמדות נרכשות. בתחום לימודי הדת הצעתי לקרוא טקסטים שכתבו גברים ופרקטיקות של גברים מנקודת מבט ביקורתית ומתוך מודעות מגדרית גברית. טענתי שכדי לעשות כן עלינו להצהיר על מצע משותף של חוויות "גבריות" (גם אם הוא לא־יציב ומשתנה) ובו בזמן לחלץ ממגוון החיים הגבריים רעיונות בדבר גבריות נורמטיבית.⁷ פירוש הדבר להכיר בהבדל, ובו בזמן להיות מודע לכך שהבדל כזה אינו מבטא השקפה מהותנית. נתיבים מגוונים אלו הובילו אותי בסופו של דבר לכרך על השואה ומיני גבריות שערכתי עם אוֹבִידִיו קְרִיאֶנְגָה.⁸

זואי וקסמן: כמו חלק גדול מהעבודה שלי, גם המחקר שלי על נשים ומגדר בשואה צמח תחילה מסקרנות ואחר כך מזעם. בסוף שנות התשעים, כשהייתי תלמידת מחקר, הופתעתי לגלות כמה מעט נכתב על המאפיינים הייחודיים של מגדר. יתר על כן, ברוב המחקרים פשוט ראו בחייהם של גברים חיים נורמטיביים. כדי לנסות לתקן את חוסר האיזון הזה התחלתי להציג את מחקריי בנושא – והתגובה להם עוררה את חמתי. לאחר שדיברתי על החוויות של נשים שנאסו במחבוא אמר אחד מעמיתי: "אז מה?" כשניסיתי לעניין עמית אחר, בכיר מאוד, נאמר לי לא לטרוח, כי הוא כבר "עשה נשים". אחר כך התברר לי שהוא

⁷ Björn Krondorfer, *Male Confessions: Intimate Revelations and the Religious Imagination*, Stanford, CA: Stanford University Press (2010), p. 4

⁸ Björn Krondorfer and Ovidiu Creangă (eds.), *The Holocaust and Masculinities: Critical Inquiries into the Presence and Absence of Men*, Albany, NY: SUNY (2020)

עסק בהן בשני עמודים בספרו האחרון. הייתי נחושה בדעתי לענות על השאלה הראשונה ולהוכיח שההערה השנייה שגויה.

בעשרים וחמש השנים שחלפו מאז השתנו דברים רבים. מספר הולך וגדל של חוקרים וחוקרות מבריקים עובדים על התמות האלה בדרכים מרתקות. עם זאת, דומה שחוקרים רבים של תולדות השואה עדיין ממאנים לראות במגדר קטגוריית ניתוח רצינית. איש לא ישאל כעת "אז מה?" אבל דומה שרבים עדיין חושבים בדיוק כך. עדיין נכתבים ספרים חשובים שדוחקים את העיסוק בחוויות של נשים לכמה עמודים פה ושם, כאילו השואה הייתה בעצם עסק של גברים. עוד יש הרבה עבודה. כפי שטענתי בקובץ לכבוד שאול פרידלנדר, עלינו ליצור גישות משולבות, שיחתרו לייצג את נקודות המבט הרחבות והמגוונות של מי שעברו את השואה ושרדו או מי שנרצחו בה.⁹ בעבודה שלי עצמי, בייחוד ב"Women in the Holocaust", ניסיתי להראות כמה דרכים לעשות זאת.¹⁰ ואני נרגשת משפע הגישות הצומחות היום.

אנה הייקובה: הגעתי לנושא בשנת 2003, כשהייתי סטודנטית צעירה לתואר שני, בעקבות כנס בנושא נשים והשואה שארגנו כריסטה שיקורה (Schikorra) וגזילה בוק (Bock).¹¹ רוב התחום באותם ימים נצבע אצלי בצבעי זיכרונותיי מהכנס הזה, הן מבחינה אינטלקטואלית הן מבחינת קשרי אנוש. המאמר שהצגתי עסק בנשים יהודיות צ'כיות צעירות בטרזיינשטט ובמחנות שאליהם הועברו משם. המגיבה, רות בונדי, ששרדה מטרזיינשטט ומאשוויץ ונעשתה לימים עיתונאית והיסטוריונית בולטת, דחתה ללא רחם את מאמרי, ולאמיתו של דבר דחתה כל גישה פמיניסטית להיסטוריה של השואה. לדעת בונדי, דעה שהיו שותפים לה רבים מבני דורה, היסטוריוגרפיה לגיטימית רואה במגדר מאפיין לא-רלוונטי, אולי אפילו מגוחך, אף על פי שכאשר דיברה בעצמה על חוויותיה שלה, המגדר שרר ככול.¹² גישה נפוצה זו הזכירה את תגובות הנגד שחוו חוקרות פמיניסטיות כמו ג'ואן רינגלהיים

⁹ Zoë Waxman, "Towards an Integrated History of the Holocaust: Masculinity, Femininity, and Genocide," in: Christian Wiese and Paul Betts (eds.), *Years of Persecution, Years of Extermination: Saul Friedländer and the Future of Holocaust Studies*, London: Continuum (2010), pp. 311–321.

¹⁰ Zoë Waxman, *Women in the Holocaust: A Feminist History*, Oxford: Oxford University Press (2017).

¹¹ "Genozid und Geschlecht," October 8–11, 2003, Freie Universität Berlin, <http://www.hsozkult.de/event/id/event-52862>. [רצח עם ומגדר].

¹² Ruth Bondy, "Women in Theresienstadt and the Family Camp in Birkenau," in: *Women in the Holocaust*, Dalia Ofer and Lenore J. Weitzman (eds.), New Haven: Yale University Press (1998), pp. 310–326.

בשנות השמונים.¹³ בעבורי, כחוקרת צעירה, זה היה קשה ביותר, ובמשך שנים התמודדתי עם זכר ההתקפה הזאת.

בכנס השתתפו כמה וכמה חוקרות מעולות כגון אטינה גרוסמן, טפני שילר שפרינגורום (Schüler Springorum), ג'יין קפלן, גיזלה בוק וכמה חוקרות שמחקרים שערכו אחר כך נעשו חשובים, כמו נעמה שי"ק ושרה קושמן (Cushman).¹⁴ הכנס התמקד במחנה הריכוז רוונסבריק (Ravensbrück). ההתמקדות ברוונסבריק הייתה קשורה למימונו של הכנס, אבל היא גם שיקפה מגמה מרכזית במחקר שנעשה באותם ימים, שהתבסס על ההנחה שלחקור נשים בשואה פירושו בהכרח לחקור את רוונסבריק, מחנה הנשים בה"א הידיעה. יתר על כן, מאמרים רבים התמקדו בנשים כניגוד של גברים, בתוקף סבלן של נשים, ובכך שנשים מתמודדות עם רדיפות "טוב יותר" מגברים. לאמיתו של דבר, זה היה גם המחקר שלי באותם ימים. לקחתי מדגם של שלושים עדויות בעל פה של נשים וחיפשתי בהן דפוסים.¹⁵ אני משערת שדורות של חוקרות פמיניסטיות האמינו שיוכלו להבטיח את הלגיטימיות של המחקר אם יוכיחו שהנשים סבלו כנשים ואם יראו את גבורתן. נקטתי אז, ואני נוקטת עד היום, את השיטה האינדוקטיבית. כשחשבתי על הפרקטיקות המיניות שחזרתי ונתקלתי בהן כשבחנתי את המקורות, פיתחתי את המושגים של יחסים רציונליים וסחר חליפין מיני, כלומר מתן טובות מיניות, רומנטיות וחברתיות תמורת משאבים או הגנה. זה היה הרגע שבו הפסקתי לכתוב הגיוגרפיות על נשים.

באותו זמן עבדו רוברט סומר ורגינה מילהויזר על עבודות הדוקטורט שלהם, שעסקו במיניות, באלימות מינית ובשואה.¹⁶ החשיבה שלי הושפעה מעבודתם, אבל בו בזמן הרגשתי צורך לעשות משהו אחר. בשלב הבא עברתי מחקר נשים לחקר גברים והייתי הראשונה שכתבה על גבריות בשואה.¹⁷ בערך באותו זמן, מ-2006 עד 2008, התחלתי

¹³ ראו: קרלי סניידר, "לשאול על 'מה שאי אפשר לדבר עליו': ג'ואן רינגלהיים וראשיתו של המחקר על אלימות מינית ועל פרקטיקות חד-מיניות של נשים בזמן השואה" בגיליון מיוחד זה.

¹⁴ ראו את מאמריהן בכרך הכנס: Gisela Bock (ed.), *Genozid und Geschlecht: Jüdische Frauen im nationalsozialistischen Lagersystem*, Frankfurt/Main: Campus (2005) ["רצח עם ומגדר: נשים יהודיות במערכת מחנות הריכוז הנאצית"].

¹⁵ Anna Hájková, "Strukturen weiblichen Verhaltens in Theresienstadt," *ibid*, pp. 202–219 ["מבנים של התנהגות נשית בטרזיינשטט"].

¹⁶ Robert Sommer, *Das KZ-Bordell. Sexuelle Zwangsarbeit in nationalsozialistischen Konzentrationslagern*, Paderborn: Schöningh (2009); Robert Sommer, "Camp Brothels: Forced Sex Labour in Nazi Concentration Camps," in: Dagmar Herzog (ed.), *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*, Basingstoke: Palgrave Macmillan (2009), pp. 168–196; Regina Mühlhäuser, *Sex and the Nazi Soldier: Violent, Commercial and Consensual Encounters during the War in the Soviet Union, 1941–45* (trans.: Jessica Spengler), Edinburgh: Edinburgh University Press (2021) [revised and extended edition of *Eroberungen*, Hamburg: Hamburger Edition (2010)].

¹⁷ Anna Hájková, "Die fabelhaften Jungs aus Theresienstadt. Junge tschechische Männer als dominante soziale Elite im Theresienstädter Ghetto," in: Babette Quinkert

במעבר מהאקדמיה הגרמנית לאקדמיה הדוברת אנגלית, וזה היה מעבר משחרר מאין כמוהו. ב־2009 התחלתי בעבודה על סחר חליפין מיני. אחר כך פניתי לנושא אחר שדבקו בו סטיגמות: תשוקה קווירית. מבחינה זו כל ביוגרפיית המחקר שלי על מגדר והשואה מתאפיינת בעיסוק בידע שקיבל הכשר ובגבולותיו.

יואנה אוסטרובסקה: גם העניין שלי בנושא התחיל בערך בזמן ההוא, ב־2006, כשחיפשתי נושא לתזה במחלקה ללימודים יהודיים באוניברסיטה היגלונית בקרקוב. הנושא של מיניות במלחמת העולם השנייה ובשואה פשוט לא היה קיים בפולין בשנים ההן. אם הוזכר, הוזכר רק כבדרך אגב, למשל בכמה מחקרים על מחנות ריכוז לשעבר. מלימודי בתיכון זכרתי את סיפורו הקנוני של תדיאוש בורובסקי, "U nas w Auschwitzu" ("כאן באושוויץ שלנו", 1947), ובייחוד את הפסקה על בית הבושת של המחנה. בורובסקי כתב: "בקרכת בית הזונות עומד קהל של בכירי המחנה. אם יש עשר יוליות, אז סביבן יש אלף רומיאזים (ולא סתם כל אחד). לכן יש התגודדות ותחרות ליד כל יוליה. [...] ליותר מיוליה אחת יש מעריץ קבוע, ונוסף על הבטחה לאהבת נצח, לחיים מאושרים יחדיו לאחר המחנה, נוסף על גערות והתלוצצויות, אפשר לשמוע פרטים קונקרטיים יותר בעניין סבון, בושם, תחתוני משי וסיגריות".¹⁸ ראשית, בורובסקי מסגר את סיפור בית הבושת בלשונו של סיפור האהבה הידוע ביותר בחצי הכדור המערבי, "רומיאו ויוליה" של שקספיר. הוא הזכיר מין תועלתני, אבל לא הזכיר ולו ברמז את מבני הכוח הגזעניים והממוגדרים, את הכפייה ואת האלימות. שנית, בפסקאות הבאות של סיפורו הקצר השווה אסירות מ"בית הזונות" לאסירות מבלוק 10 (בלוק באושוויץ I ששימש לניסויים רפואיים). בעקבות השוואה זו התקבעה בזיכרון הפולני שלאחר המלחמה ההבחנה בין ניצולות "טובות" לניצולות "רעות".

הכרתי ספרים ומאמרים על אלימות מינית ובתי בושת במחנות הריכוז מאת חוקרים גרמנים ואוסטרים, למשל כריסטה פאול, רוברט סומר או הלגה אמסברגר, קתרין אואר ובריגיט האלבמאיר. אבל עבודתם כמעט לא הייתה (ועדיין אינה) מוכרת בפולין.¹⁹

and Christoph Dieckmann (eds.), *Im Ghetto 1939–1945. Neue Forschungen zu Alltag und Umfeld, Beiträge zur Geschichte des Nationalsozialismus*, vol. 25, Göttingen: Wallstein (2009), pp. 116–135 [הבחורים הנדהרים מטרזיינשטט: גברים צ'כים צעירים כאליטה חברתית בולטת בגטו טרזיינשטט", בתוך: "בגטו 1939–1945. מחקר חדש על חיי היום-יום והסביבה (ההיסטוריה של הנציונל-סוציאליזם)"]¹⁸

Tadeusz Borowski, "Here in Our Auschwitz," in: *Here in Our Auschwitz and Other Stories* (trans.: Madeline G. Levine), New Haven: Yale University Press (2021), pp. 12–13.

Christa Paul, *Zwangsprostitution. Staatlich errichtete Bordelle im Nationalsozialismus* (Berlin: Edition Hentrich, 1994) [זונות כפויה. בתי בושת מטעם המדינה תחת הנציונל-סוציאליזם]; Robert Sommer, *Der Sonderbau. Die Errichtung von Bordellen in nationalsozialistischen Konzentrationslagern* (Master diss., Humboldt-Universität zu Berlin, 2003), Morrisville, NC: Lulu.com (2006) [הבניין המיוחד. הקמת בתי בושת במחנות הריכוז הנאציים]; Helga Amesberger, Brigitte Halbmayr, and Katrin Auer, [

לאחר שהגנתי על התזה שלי לתואר שני החלטתי אפוא לכתוב דוקטורט על מערכת בתי הבושת ששימשה את הוורמכט, הס"ס והמשטרה, יחידות עזר של הס"ס ואסירי מחנות הריכוז באזורים שסופחו לרייך ובגנרלגוברנמן. התעניינתי בכיוגרפיות של נשים ממחנות אושוויץ, שטוטהוף (Stutthof) ופלושוב (Płaszów), ומטרת הייתה למצוא את התיקים של חקירות ומשפטים מהתקופה שלאחר המלחמה שבהם העידו כמה מהנשים. גיליתי שהנרטיבים על בתי הבושת נמחקו מההיסטוריוגרפיה הפולנית רק בשנות החמישים. לפני כן עדיין היה הנושא נוכח. למשל, בתיקי המשפט של אמון גת (Amon Göth) יש מדור שעוסק בבית הבושת ליחידת העזר של הס"ס במחנה פלושוב. גם בתיאורים הראשונים שנאספו בפברואר 1945 במחנה אושוויץ המשוחרר הזכירו הניצולים את בית הבושת.²⁰

כשחקרתי את שני בתי הבושת שהיו בשטוטהוף (אחד לאסירים ואחד לשומרים האוקראינים) התחלתי באופן אינסטינקטיבי לתמלל גם עדויות של האסירים שנחשבו הומוסקסואלים. בעקבות זאת ייחדתי כמה שנים לחקר החיים הקוויריים במזרח אירופה במאה העשרים. אחר כך נתקלתי בסיפורים על קורבנות העיקור הכפוי בשלזיה תחתית בסוף שנות השלושים ובראשית שנות הארבעים. סיפורים אלו כללו רשימות של קורבנות ובני משפחותיהן, וכן ביוגרפיות של אנשים שנחשבו "אִסוֹציאליים", לא רק בעיני הכובשים הגרמנים אלא גם בעיני החברה הפולנית.²¹ המחקר שלי מתרכז בהכרח בִּלְא־נורמטיבי, שנמחק – וממשיך להימחק – מהזיכרון הפולני המשותף של השואה.

דורותה גלובקה ורגינה מילהויזר: אופני המסגור והנורמות החברתיות הנוגעים למגדר ולמיניות והדרכים להבנת אלימות מגדרית ומינית השתנו בחמשת העשורים האחרונים. למשל, המושג "אלימות מינית" התרחב ואין הוא מתמקד עוד בעיקר באונס אלא כולל מגוון פרקטיקות פיזיות ופסיכולוגיות. כמו כן, הופיעו תפיסות שונות של גבריות, נשיות וזהויות אִבִּינאריות וקוויריות. הללו האיצו הופעה של צורות הבנה מרובות, אינטרסקציונליות ולעיתים אף סותרות של מיניות, יחסים מגדריים, נקיטת אלימות מגדרית והחוויה של קורבנותיה. איך אתם תופסים שינויים אלו ואיך הייתם מתארים אותם? ולהפך, מה נשאר קבוע ולא השתנה? איך התפתחה דרך החשיבה שלכם על סוגיות אלו? האם כמה מההשקפות והמחויבויות שלכם עומדות בעינין?

Sexualisierte Gewalt. Weibliche Erfahrungen in NS-Konzentrationslagern, Vienna: Mandelbaum Verlag (2004) [אלימות מינית. חוויות של נשים במחנות הריכוז הנאציים].

Joanna Ostrowska, *Przemilczane. Seksualna praca przymusowa w czasie II wojny światowej*, Warsaw: Marginesy (2018) [מה שאין מזכירים. עבודת כפייה מינית במלחמת העולם השנייה].²⁰

Joanna Ostrowska, *"Mein Führer!" The Victims of Forced Sterilization in Lower Silesia, 1934–44* (trans.: Anna Zaranko), Warsaw: Ośrodek Karta (2019)²¹

זואי וקסמן: המחקר הפמיניסטי, ולאחרונה תנועת #MeToo, תרמו לשינוי עמוק בנכונות לדבר על אונס ועל התעללות מינית בשואה. כבר לא נכון לגמרי לומר ש"האנה פרנקיות ששרדו מאונס אינן כותבות את הסיפורים שלהן", כפי שציינה פעם השורדת ההונגרית היהודית מגיאר איזקסון.²² יתר על כן, חוקרים וחוקרות נכונים יותר לחפש ראיות לאונס. באמצעות קריאה כנגד הנטייה הטבעית והשתהות לצורך הכרה בשתיקות ובחקירתן, עלה בידם למצוא בטקסטים עקבות לא מוחשיות אך משכנעות של ניצול מיני. ניתוח רגיש פחות של טקסטים אלו היה מתעלם מעקבות אלו או מחמיץ אותן.

אני עובדת בתחום כבר רבע מאה וההתפתחויות האלה מעודדות את רוחי. מצאתי שגם הפרקטיקה שלי עצמי התעצבה, והתעצבה מחדש, בהשפעתן. ובעיקר, התגבשה בי ההבנה שההנחות המוקדמות שלי היו מוטעות. חשבתי שאלימות מינית הייתה תוצר לוואי של השואה. היום אני מבינה שהיא הייתה לאמיתו של דבר חלק מהותי ממנה. מה שסייע לי להגיע להבנה הזאת הוא ההיקף העצום של ראיות להתעללות שיש בידינו היום, וגוף המחקר ההולך וגדל על מעשים אחרים של רצח עם, שמבליטים את התפקיד שמילאו מעשי אונס באירועים אלו. חשוב מכול, גיליתי שההתרכזות בחוויות של נשים חושפת דפוסי חשיבה עמוקים חדשים של השואה שהתעללות מינית ממלאת בהם תפקיד מרכזי. תפקיד זה זוכה להכרה הולכת וגוברת.

אטינה גרוסמן: אונס במסגרת מלחמה ורצח עם ממשיך אל נכון להיות רכיב מהותי של מה שמעסיק אותנו הן במחקר ההיסטורי הן בשיח בן זמננו. ואולם הרחבנו במידה רבה את תפיסתנו בעניין החוויות שיש להכיר בהן ולחקור אותן כדי להבין את הדרכים הרבות שבהן תפקדו גופים וסוגי מיניות בזמן השואה: כאתרים של עינוי, אימה והשפלה; כאמצעי הישרדות; כמפלט שיש בו נחמה או תשוקה; כיעדים של שליטה ברבייה וביחסים החברתיים ככלל (תנו דעתכם על חוקי נירנברג כדוגמה אחת, ועל עיקור כפוי כדוגמה אחרת); כדרך מרכזית לשרטט הבדלים ויחסים הייררכיים במשטר גזעני שבו מאפיינים גניאלוגיים, גיליים ומגדריים היו גורל כל כך – ואת כל הדרכים שבהן היבטים מגוונים אלו יכולים להיות קשורים אלו באלו.

אין ספק שאנחנו מייחדים היום תשומת לב רבה יותר למגוון החוויות הרחב של גברים ולמיני הגבריות שבוטאו ויוצגו בנציונל-סוציאליזם ובזמן השואה. יש לציין שככלל גברים מוסיפים להיות ברירת המחדל בלימודי השואה, ואילו חוויות של נשים שוב נדחקות בנקל לשוליים אם איננו מתעקשות להעמיד אותן במרכז במפורש. ואולם נשים, הטרוסקסואליות או זהויות בינאריות לפחות אינן נחשבות עוד קטגוריות ברירת המחדל הבלתי מעורעות של חקר המגדר והמיניות בזמן השואה.

Judith Magyar Isaacson, *Seed of Sarah: Memoirs of a Survivor*, Chicago: University of Illinois Press (1991), p. 145 ²²

כשהבלטנו את קולות הקורבנות והשורדים (וחשפנו עוד תיעוד כתוב, חזותי וחומרי שהניחו אחריהם קורבנות וניצולים), מצאנו את המושגים שלנו בדבר מיניות ואלימות מינית מורכבים ומאתגרים. נראה לי שבדיוק באותה הדרך נלמד עוד על חוויות ובני אדם שהיום אולי נגדיר אותם קווירים, טרנסים או א־בינאריים. ככל שאנחנו מאזינים בקשב רב יותר, כך אנחנו זוכרים טוב יותר לשאול את השאלות הנכונות. לאמיתו של דבר, בין שתי מלחמות העולם התקיים הן במערב אירופה הן במזרחה מגוון רחב מאוד של גישות כלפי מיניות, החל בגישות מסורתיות וכלה בהתנסויות האוונגרדיות ביותר, כולל זהות ותרבות טרנסיות. כיוון שכך, ייתכן שיהיה אפילו בלתי הולם למדי להניח שרק "עכשיו" אנחנו נותנים שם לקבוצות אלו שנדחקו לשוליים. ככל הנראה עדיף לומר שאנחנו חושפים סיפורים שהיו בעבר פומביים למדי והיום אולי מסתתרים במקומות גלויים לעין.

המחקר המתפתח של דור חדש של חוקרי שואה ומגדר על סוגיות אלו בדיוק מעורר בי התרגשות וסקרנות רבה. הם יכולים לפעול מתוך דחפים אישיים ופוליטיים בני זמננו כדי להפיק מהארכיונים טובנות חדשות שייתנו משמעות חדשה לסיפורים שחשבנו שאנחנו כבר מכירים. באותה דרך הם גם יכולים לחשוף נתיבים אינדיווידואליים לא־מוכרים שיכולים להאיר את גורלותיהם של אנשים שהיום אנחנו יכולים לכנותם קווירים בשנים 1933–1945, ואת התהודה שלהם לאחר המלחמה.²³

אנה הייקובה: כשהתחלתי לעבוד ב־2015 על ההיסטוריה הקווירית של השואה, ההנחה המקובלת הייתה שכל היהודים היו הטרנסקסואלים וכל "ההומוסקסואלים והלסביות" היו לא־יהודים. העבודה שלי מראה שעלינו לחשוב מחדש על עצם החלוקה הזאת. ניסיתי גם לקדם את ההבחנה שהציעו לורה דון וג'ניפר אוואנס בין זהות מינית לפעולות ופרקטיות מיניות.²⁴ על רוב האנשים שאנחנו כותבות עליהם אין בידינו מקורות שיספקו לנו מידע כלשהו על האופן שבו הם הזדהו. "קוויריות" היא קטגוריה רחבה בעלת חשיבות מכרעת הכוללת סוגים שונים של התנהגות לא־הטרנסקסואלית; הזדהות כהומוסקסואל/גיי/לסבית היא רכיב אחד שלה. המשגה זו פותרת גם את הסוגיה של חשיפת זהות מינית של אנשים ללא הסכמתם (outing), שכן היסטוריה קווירית נמנעת מתייגים. אין פירוש הדבר שלהיסטוריה הקווירית של השואה אין היבט משחרר או פוליטי; למעשה, אחד הדברים הראשונים שהבנתי היה שההיסטוריה הזאת הושתקה באלימות. כיום כבר יש קבוצה קטנה של אנשים שחוקרים את ההיסטוריה הקווירית של השואה, כגון פלוריאן זברנסקי (Zabransky), ויליאם ג'ונס (Jones), אוטה ראוטנברג (Rautenberg), ואבייר נאן

²³ ראו למשל: 1, 260, *Past and Present* 260, 1, "Transliminality and the Nazi State," Xavier Nunn, (2023), pp. 123–157.

²⁴ Laura Doan, *Disturbing Practices: History, Sexuality, and Women's Experience of Modern War*, Chicago: University of Chicago Press (2013); Jennifer Evans, "Why Queer German History?" *German History* 34, 3 (2016), pp. 371–384, on p. 374.

(Nunn), רוזנה רמסדן (Ramsden), יואנה אוסטרובסקה, נואה בורדו (Bourdeau) והלן פינץ' (Finch), אם להזכיר רק אחדים.

אכן, חשוב גם להעמיד את הסטיגמות בהקשרן ההיסטורי, כלומר להפוך את ההשתקה של אנשים מסוימים ואת הטאבו על פרקטיקות מסוימות לנושא בפני עצמו, ולא להנציח את הסטיגמה. הפירוש המעשי של הדבר הוא שעלינו להשקיע זמן רב בבחינת הכתיבה שלנו ולוודא שאנחנו נוקטים שפה ניטרלית ככל האפשר. איך לתאר באופן ניטרלי אישה שניצולות וניצולים אחרים ריכלו עליה שהיא "שכבה עם כולם"? סוגיה זו וסוגיות אחרות היו סוגיות מרכזיות בגיליון המיוחד של *German History* בנושא "מיניות, השואה, סטיגמה", שערכתי בשנת 2020.²⁵

עם זאת, אני רואה את גבולותיו של שינוי זה. יש הנחות מסוימות על אלימות מינית, פעולות יוזמת וסטיגמה שקשה לשרש. ראיתי אנשים מתארים מקרים של מה שאני בחנתי כסחר חליפין מיני כאלימות מינית גרידא. עמיתים אחרים, לעומת זאת, ציטטו את עבודתי כדי להטיל דופי בסחר חליפין מיני. אני מוכרחה להודות שזה מתסכל. אבל אני משערת שהסוגיה שעל הפרק היא קטגוריות נורמטיביות. כפי שאמרה אטינה, נלחמנו קשה כל כך כדי שהתחום יראה באלימות מינית סוגיה רצינית, וכעת הטיפול בה לוקה באוטומטיות.

יואנה אוסטרובסקה: השינויים הבסיסיים בחקר מיניות במלחמת העולם השנייה בפרט, ובעימותים צבאיים בכלל, נוגעים כמדומה להרחבת השיח כך שיכלול תופעות שחוקרים וחוקרות לא הכירו בהן בעבר או התעלמו מהן במתכוון. בתופעה זו של חוקרים שאינם מסוגלים להתמודד עם סוגיות מסוימות או סולדים מעיסוק בהן נתקלתי לראשונה כשחקרתי אנשים שנרדפו במלחמת העולם השנייה בפולין מכוח סעיפים 175 ו-175א. במשך שנים הייתי משוכנעת שגברים לא-גרמנים לא הועמדו לדין בהקשר זה: "הכובשים לא התעניינו במיניות של הנכבשים", נאמר לי. מכאן האמונה העיקשת, הרווחת בהיסטוריוגרפיה הפולנית עד היום, שחלק זה של ההיסטוריה אינו נוגע "לנו".

התקשיתי לקבל הסבר כזה, בייחוד כיוון שהיו ברשותי מקורות כגון רשימות הטרנספורטים של המחנות, שבמקום המיועד לקטגוריית האסירים נרשם בהן "פולני 175", "צ'כי 175" וכו'. גיליתי שגברים לא-גרמנים שנשלחו למחנות הריכוז כהומוסקסואלים סומנו בדרך כלל במשולש האדום שסימן אסירים פוליטיים כ-Schutzhäftlinge (אסירים ב"מעצר מגן"). היה קל "לפסוח" עליהם כיוון שמי שסומנו במשולש רווד היו בדרך כלל Reichsdeutsche (גרמנים מן הרייך) או Volksdeutsche (גרמנים אתניים).

כדי להבין מה קורה לא הגבלתי עוד את חקירתי לתקופת המלחמה. כשחקרתי את הביוגרפיות של פרטים שתויגו "גברים הומוסקסואלים" נתתי תשומת לב מיוחדת

²⁵ Anna Hájková, "Introduction: Sexuality, Holocaust, Stigma," *German History* 39, 1 (2021), pp. 1–14.

לקורותיהם לפני המלחמה, ואם שרדו – גם אחריה, וחיפשתי משפטים שהתקיימו בשלב מאוחר יותר. גיליתי שמקצתם נשפטו על פי חוק אחר, קרי סעיף 207.²⁶

אחד המיתוסים הבסיסיים בהיסטוריוגרפיה הפולנית הוא האמונה שלאחר שנת 1932 לא היו בפולין חוקים נגד יחסים בין בני אותו מין. חוק העונשין החדש שהונהג בשנת 1932 וכוונה חוק מקרביץ' (Makarewicz) לא כלל סעיפים כגון סעיפים 175, 129lb או 516 (שלושת הסעיפים בחוקי המדינות שחילקו ביניהן את פולין – הרייך השני, אוסטריה הונגריה והאימפריה הרוסית – שהיו בתוקף עד 1932). סעיף 207 היה יוצא דופן מבחינה זו, שכן הוא קבע עונש מאסר של עד שלוש שנים ל"כל מי שמציע לעשות מעשה בעל אופי מיני באדם מאותו מין, מתוך רצון להפיק ממנו רווח", כלומר לצורך זנות מקצועית כביכול. חוק זה היה בתוקף בזמן המלחמה ולא בוטל עד 1969. בשטח הגנרלגוברנמן היו בתי משפט גרמניים ולא-גרמניים כאחד שפעלו על פי חוק העונשין הפולני החדש. מבחינה ראשונית של התיקים הפליליים מהשנים 1932–1939 ו-1939–1945, ואחרי המלחמה עד שנת 1952, עולה שסעיף 207 חל על אנשים שאינם הטרונורמטיביים. ברישומי המשטרה צוין שהם נאסרו "בגין פְּרֶרְסְטִיָּה" או "בגין אהבה לסבית" (החוק חל על גברים ונשים כאחד). נושא זה מחייב מחקר נפרד ופותח פתח לשינוי התפיסה שלנו בדבר רדיפתם של אנשים שאינם הטרונורמטיביים בפולין לכל אורך המאה העשרים.

קני פרייס: השינוי הגדול ביותר בעשורים האחרונים הוא אולי המודעות הגוברת לאינטרסקסיונליות. הופעת האינטרסקסיונליות מאפשרת לנו הבנה עמוקה יותר של הקשרים בין האופנים השונים שבהם נהג השלטון הנאצי בקבוצות שונות. הבנה אינטרסקסיונלית זו אינה מרככת או מפשטת את נרטיב השואה על רצח העם היהודי אלא מוסיפה היבט מכריע לניתוח הרעיונות האֵיגְנִיִּים שעמדו בבסיס הנאציזם. לכן כשאני חוקר את תוכנית T4 או כותב עליה אני יכול להבחין בנקודות דמיון בין גורלם של יהודים, גברים הומוסקסואלים ואנשים עם מוגבלות, ובכלל זה של "אכלנים חסרי תועלת" [unnütze Esser] – מי שנחשבו חברים לאֵי־צֶרְנִיִּים בחברה ונרדפו משום כך.

על פי האידיאולוגיה הנאצית, כדי להיות חבר יצרני בחברה אדם צריך להיות מסוגל (1) לעבוד ו־(2) להתרבות בדרך שהיא "בריאה לאומה". באופן אירוני, או פרדוקסלי, חוקי העיקור שהשפיעו על יהודים, על גברים הומוסקסואלים ועל אנשים עם מוגבלות התמקדו במניעת ההתרבות של מי שנחשבו "לאֵ־טהורים" ובכך יצרו את התנאים לתפיסתן של קבוצות מסוימות לאֵ־יצרניות.

²⁶ Joanna Ostrowska, *Oni. Homoseksualiści w czasie II wojny światowej*, Warsaw: Jene. Homosexuelle: Rאה גם בגרמנית: Wydawnictwo Krytyki Politycznej (2021); während des Zweiten Weltkriegs (trans.: Beate Kosmala), Berlin: Metropol Verlag (2023) ["הם. הומוסקסואלים במלחמת העולם השנייה"].

בד בבד עם המודעות הגוברת לאינטרסקציונליות נחקק בשנת 1990 בארצות הברית חוק האמריקאים עם המוגבלויות (ADA), ובשנת 2006 יושמה ואושררה אמנת האו"ם בדבר זכויות אנשים עם מוגבלויות (CRPD) (ארצות הברית לא אשררה אותה). כל זה לווה בהחלפת מודל המוגבלות השולט ממודל רפואי למודל חברתי, שבו מחולל המוגבלות אינו הלקות עצמה אלא המחסומים החברתיים, בין שמקורם פיזי ובין שמקורם בגישה של החברה. עם הופעתן של תנועות למען זכויות של אנשים עם מוגבלות ועליית המודל החברתי ניתנה עדיפות להשקפה הרואה במוגבלות סוגיה של זכויות אדם וזכויות אזרח ולא מצוקה של הפרט.

חוקרת המוגבלויות והפעילה הגרמנייה סוונטיה קבסל כותבת:

למי שנולדו לאחר הרייך השלישי, המשפטים שנערכו לאחר המלחמה לרופאים שהשתתפו בתוכנית האֵיתָנְזִיה, ומסעות הסברה מאוחרים יותר למען גליוצייה של התאבדות בסיוע רפואי, שימשו תמיד תזכורת לתוצאות ההשקפה על המין האנושי המכריזה שחייהם של אנשים מסוימים "אינם [חיים] שראוי לחיות". מתחילת דרכה ממש הייתה הזכות של אנשים עם מוגבלות לחיים סוגיה מרכזית בתנועה הגרמנית לזכויות של אנשים עם מוגבלות. הדיונים על אֵיגְנִיקָה, מורשת הרייך השלישי, ואחר כך הדיונים בתחום הביראטיקה, היו מרכזיים לתנועה זו.²⁷

בגרמניה נעשה הצעד הראשון בכיוון ההשקפה הזאת בגלל הקונטרגן (Contergan), השם המסחרי של התרופה תלידומיד, שגורמת "מומים מולדים", ובשל אלפי ה"קונטים" ("ילדי התלידומיד"), כפי שכונו ילדים שנולדו עם מומים משום שאימם נטלה תרופה זו. בעקבות פרשה זו החלו לתפוס בגרמניה מוגבלות כסוגיה חברתית. חשוב לציין כאן שהדבר קרה בסוף שנות החמישים ובתחילת שנות השישים, רק קצת יותר מעשור לאחר תום מלחמת העולם השנייה. חמשיעשרה שנים בלבד קודם לכן ניסו תרופות על אנשים עם מוגבלות והרגו אותם באמצעותן.

ראוי לציין גם את התפתחות המחקר בתחום לימודי הזיכרון בעשורים האחרונים. מצאתי את הרעיון של מייקל רוטברג בדבר "זיכרון רב-כיווני" חשוב מאוד לעבודה שלי על תוכנית T4.²⁸ על ידי תנועה קדימה ואחורה בהיסטוריה, עד ימינו, אני יכול להעמיד את מה שקרה לאנשים עם מוגבלות בשלטון הנאצי בהקשר מדויק יותר, לתת לו הסבר מעמיק יותר ולהבהיר את חשיבות הדברים להווה.

²⁷ Swantje Köbsell, "The Disability Rights Movement in Germany: History, Development, Present State," *Disability Studies Quarterly* 26, 2 (2006), <https://doi.org/10.18061/dsq.v26i2.692>

²⁸ Michael Rothberg, *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*, Stanford: Stanford University Press (2009)

ביוון קרונדורפר: הבעיה בניסיון להבין מיני גבריות בזמן השואה היא שחוויות מגדריות גבריות הגמוניות, לרוב הטרוסקסואליות, נחשבות "לא־מסומנות". גברים נמצאים בכל מקום, ועם זאת בשום מקום. הם מסתתרים מאחורי נראות שנוכחת בכול – נראות שבעיני החברה והמחקר נתפסת מובנת כל כך מאליה עד שאיננו רואים אלא את מה שכולט ביותר (למשל את הפושעים הנאצים), ואילו חוויות גבריות אחרות נשארות נעלמות מן העין. משום כך קשה לבטא במילים את עצם התופעה שאנחנו מנסים לנתח.

בארצות הברית, דרך מוכרת לשוחח על הסוגיה של גברים כיצורים ממוגדרים בהקשר של השואה היא לדבר על אלימות מינית ואלימות בעלת מאפיינים מיניים שביצעו פושעים גברים. עם זאת, אם נצמצם את השיחות שלנו לאלימות מינית בלבד, ניפול למלכודת של הגבלת המגדר הגברי להתנהגות נתעבת מסוימת – כאילו מיניות אלימה היא הגורם הקובע המבחין חוויות של גברים מחוויות של נשים. יש סכנה ששימוש בנקודת המבט של מיניות/אלימות מינית כדי לתת תוקף לחקר של גברים יביא לחזרה על הכשל של בידול בינארי בעניין מין, כאילו השיח והתיאוריה על מגדר לא פקפקו זה מכבר בחלוקות פשטניות כאלה.

שני מחקרים שנעשו לאחרונה על גבריות יהודית בגרמניה בוחנים איך תקף הנאציזם גברים (הטרונורמטיביים, סיסג'נדרים) יהודים, שצעד אחר צעד הודרו מהחברה הגרמנית, למשל מהצבא או משוק העבודה.²⁹ גברים יהודים היו יעד של תעמולה נאצית שטענה שהם טורפים מיניים (סטריאוטיפ אנטישמי נאצי אחד מני רבים); הדבר השפיע לא רק על המעמד החוקי של הנישואים שלהם, אלא גם על היחסים האינטימיים שלהם עם נשים גרמניות לא־יהודיות. גברים אלו הזדעזעו עמוקות מאובדן הכבוד והזהות המקצועית. הם סבלו ביוש ציבורי מתמיד ורבים מהם שלחו יד בנפשם. מחקרה של מאדי קרי על "גבריות יהודית בשואה" מתחקה על חייהם של גברים החל בהגבלות המוקדמות וכלה בכליאה בגטו.³⁰ קרי טוענת שבגבריות נורמטיבית השפיעה על הבחירות האישיות של גברים יהודים, אבל לא הכתיבה אותן.

דורותה גלובקה ורגינה מילהויזר: אומנם דיונים מן הזמן האחרון הנכחו את האלימות המינית בשואה, אבל לעיתים קרובות טושטשה בהם מורכבותם של יחסי כוח מגדריים, מיניות ואלימות. ההתמודדות עם הניואנסים של פרקטיקות מיניות, תשוקה, אינטימיות והשפעות גופניות ועם האמביוולנטיות שלהן היא נדירה ועדיין אין די תיאוריות בנושא.

²⁹ Michael Geheran, *Comrades Betrayed: Jewish World War I Veterans under Hitler*, Ithaca, NY: Cornell University Press (2020); Sebastian Huebel, *Fighter, Worker, and Family Man: German-Jewish Men and their Gendered Experiences in Nazi Germany, 1933–1941*, Toronto: University of Toronto Press (2022).

³⁰ Maddy Carey, *Jewish Masculinity in the Holocaust: Between Destruction and Construction*, London: Bloomsbury Academic (2017).

האם אתם חשים במתחים ובעמימות כאלה בחומרי העבודה שלכם? מה הם הקשיים בזיהוי, בהבנה ובייצוג של ניואנסים, אזורים אפורים וסתירות? האם יש נושאים שעדיין לא נחקרו בשל נורמות, טאבוים או דעות קדומות שמכתיבה החברה?

זואי וקסמן: כשאני קוראת עדויות אישיות אני חוזרת ונתקלת בשאלות הנוגעות לאופן שבו יש לפרש חוויות כאלה. איך להסביר, למשל, את אותן נשים שזמן שהותן במחבוא התאפיין במה שאני מפרשת כאונס, אך הן מתארות מערכת יחסים חברית, ואפילו תשוקה? איך לתאר את הנשים שעסקו במחנות בסחר חליפין מיני או את מי שכוננו יחסים שאפשר אולי לתאר כיחסים קוויריים עם שומרות? אני יכולה לראות את יחסי הכוחות הלא-שווים ואולי לחפש מילים כמו ניצול, כפייה או התעללות מינית. באותה מידה, אחרים יכולים לרצות לראות ניצוצות של אהבה או חופש מיני, ואפילו הזדמנויות למימוש עצמי. ואולם איך אפשר לכתוב על הנשים האלה בלי למחוק את הפעלנות שלהן או לנסות להשתיק אותן שוב? תובנות כאלה צופנות בחובן מורכבות וסיכון.

יש גם כמה תחומים שדומה שהם עדיין טאבו. האלימות של יהודים נגד יהודים אחרים עדיין לא נחקרה די הצורך – אף שאת החסר משלים כעת דור עולה של חוקרים אמיצים, ובהם קטז'ינה פרסון וסוניה ביטקה.³¹ השואה לא ביטלה הייררכיות, אלא ביצרה כמה ואף יצרה כמה מחדש. לעושר, לסטטוס ולמעמד הייתה חשיבות מכרעת בעיצוב החוויות של האנשים בגטו. התנסויות קודמות של נשים דתיות בחיים חילוניים פתחו לפניהן הזדמנויות ואפשרו להן לראות סכנות שבני משפחה ממין זכר לא התוודעו אליהן. אפילו במחנות המוות הייתה למגדר חשיבות: זה היה עניין של חיים ומוות. הייררכיות מגדריות אף סיפקו הזדמנויות לניצול ולהתעללות בתוך הקהילות היהודיות. שנים רבות הייתה רתיעה מחקירת חומרים כאלה, בעיקר מחשש לערער נרטיבים רחבים יותר של השואה. יהיה מעניין להתחקות על האופנים שבהם חוקרים וחוקרות מתמודדים עם האתגר ככל שאנחנו מתרחקים מההתנסות הישירה באותם אירועים.

אנה הייקובה: זואי צודקת לגמרי שהיא מדגישה כמה קשה למצוא את דרך הביטוי הנכונה, כזאת שלא יהיה בה שיפוט והיא לא תהיה מסורבלת מדי. לעיתים קרובות אני כותבת ומשכתבת פסקאות פעמים רבות. התפקיד שלי הוא לתת לסטיגמה הקשר היסטורי, לא

³¹ Katarzyna Person, *Warsaw Ghetto Police: The Jewish Order Service during the Nazi Occupation* (trans.: Zygmunt Nowak-Solinski), New York: Cornell University Press (2021); Svenja Bethke, *Dance on the Razor's Edge: Crime and Punishment in the Nazi Ghettos* (trans.: Sharon Howe), Toronto: University of Toronto Press (2021)

לחזור עליה. דוגמה אחת כזאת היא האמירה שעובדות מין "מוכרות את גופן", ניסוח מובן מאליו לכאורה, שעם זאת רומז שהאדם מוכר משהו שלא ראוי למכור.³²

מה שאני מעריכה מאוד בעבודה של זואי הוא שהיא כותבת על נושאים מורכבים וטעונים באופן תמציתי ונגיש ובלי שיפוט. הכתיבה שלה יפהפייה וצלולה. אני סבורה שחשוב שנכתוב על מגדר והשואה, נושאים בעלי עניין ציבורי עצום, בדרך נגישה. למשל, ברור שיופי הוא מבנה חברתי, אבל אם אני כותבת "גרטרוד נחשבה מושכת על פי אמות מידה חברתיות של יופי", במקום "גרטרוד הייתה יפה", הקוראים לא ימצאו את הידיים והרגליים.

יואנה אוסטרובסקה: אני גם מוצאת ששאלת ה"הסכמה" ו"חופשיות הרצון" היא הקשה ביותר. עם זאת, המחקר שלי עוסק בנסיבות שונות לגמרי, כלומר באלימות המינית הממוסדת בבתי הבושת במחנות. בספרי הנזכר *Przemilczane* על עבודת כפייה מינית, שני תיאורים היו חשובים לי ביותר. הראשון היה תיאורה של אנה בוקר (Bukar), שהייתה עובדת מין לפני המלחמה ואחר כך נכפה עליה לספק את צורכיהם המיניים של שומרים אוקראינים בבית בושת במחנה פלשוב. השנייה הייתה מריה קולסקה (Kolska), שנכפה עליה לספק את צורכיהם המיניים של אסירים בבית בושת באושוויץ I. הוועדה המחוזית לחקירת פשעי גרמניה בקרקוב חקרה ב-1947 את שאלת "הזנות הכפויה של נשים פולניות". שתי העדויות נגבו בזמן שהוא בתנאים נוחים לעדות. לאמיתו של דבר חיפשו אז נשים נוספות, אבל החקירה נסגרה בסוף 1948. איש לא ראה את החומרים האלה לפני. כפי שאמרתי קודם לכן, באותו זמן קישרו בפולין את בתי הבושת של המחנות ל"זנות רגילה" שלא בעת מלחמה ולרוב ראו בנשים אלו "זונות מרצון". אבל כשבחנתי איך תיארה בוקר את הגעתה לבית הבושת במחנה פלשוב גיליתי שהיא דיברה במפורש על כפייה. היא תיארה את עצמה "זונה רשומה". בזמן הכיבוש הגרמני היא אולצה לעבור בדיקות שגרתיות במרכז למחלות מין בקרקוב. כבר בשלב זה יכולנו לשאול על הנסיבות הכפיניות של עבודתה. אבל בקיץ 1943 היא לא חזרה מאחת הבדיקות האלה: הרשויות לקחו אותה לבית בושת לשומרים אוקראינים במחנה פלשוב. בעדותה היא ציינה במפורש: "אני מבהירה ששום זונה לא רצתה ללכת לבית הבושת של המחנה מרצונה, כי התנאים שם היו גרועים מהתנאים ברחובות".³³

אני מייחסת לחלק זה בעדותה של בוקר חשיבות מכרעת, גם במה שנוגע לתקופה שלאחר המלחמה. בהיסטוריוגרפיה הפולנית, נשים שנכפה עליהן להיות עובדות מין

³² Anna Hájková, "Why We Need a History of Prostitution in the Holocaust," *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, 29, 2 (2022), pp. 194–222, on pp. 197–199.

³³ *Archives of the Institute of National Remembrance (AIPN)*, GK 174/640, p. 7 (Anna Bukar – surname changed).

בבתי בושת נמחקו במכוון מדפיה. כל המחקרים על קהילת אסירי אושוויץ לשעבר הראו שהנושא הזה נעשה טאבו. התוצאה הייתה השתקת אנשים ושליית האפשרות שלהם לספר על חוויותיהם מאוחר יותר בחייהם. ב־1947 ו־1948 אנה ומריה עדיין הורשו להעיד, אבל בראשית שנות החמישים נוצרה בפולין הבחנה בין קורבנות "טובים" לקורבנות "רעים". בניגוד לצפוי, השתקה זו נמשכת עד היום. לכן כשאני כותבת על הנשים האלה אני נותנת את הדעת לתהליך שחל לאחר המלחמה ובו הושקו נשים אלו, קולן נשלל מהן, והוטל בהן דופי. אף ששרדו, מעמד הניצולות שלהן נשלל מהן. הן מוסיפות להיות עדות מושתקות של שיח הזיכרון הפולני שלאחר המלחמה ולעיתים קרובות רואים בהן "אלמנט" או "שוליים" או "קבוצת ביניים" בתוך שבין הפושעים לקורבנות.

קני פרייס: באתרי הנצחה המורכבויות של נושאים ופרקטיקות היסטוריים אכן זוכים להתעלמות לעיתים קרובות ונעשים בלתי נראים. הסיפור של הנס היינריך פסטרסן (Festersen) מדגים את מה שאמרתי קודם לכן על אינטרסקציונליות. פסטרסן, הומוסקסואל עם מוגבלות, נעצר מכוח סעיף 175 לצד עוד שלושה הומוסקסואלים עם מוגבלות בעיר לובטל (Lobetal). הוא נעצר באוקטובר 1942, ובספטמבר 1943 נתלה בכלא ברלין-פֶּלְצֶנְזֶה (Berlin-Plötzensee). אייבהירות קשורה לשאלה מדוע בסופו של דבר הרגו אותו – שאלה שהעלינו ב"להפוך את הנכה לקוויר, להפוך את הקוויר לנכה", תערוכה על היסטוריה, אקטיביזם ותרבות של מוגבלות/קוויריות שהוצגה ב־2022–2023 והייתי אחד מאוצריה.³⁴ הנס היינריך פסטרסן היה בנו של הקדר הנודע פרידריך פסטרסן. הייתה לו מוגבלות גופנית עקב שיתוק מוחין והוא נעזר במכשירי הליכה. המשטרה עצרה אותו עם עוד שלושה הומוסקסואלים עם מוגבלות שחיו איתו במוסד פרוטסטנטי למובטלים וחסרי בית.³⁵

"החוק נגד עבריינים מועדים מסוכנים" משנת 1933, שאפשר כליאה ללא הגבלת זמן וסירוס של עברייני מין, מילא תפקיד מכריע בהרשעת ארבעת הגברים. ואולם עד 1943 כבר "אפשר חוק העונשין של זמן מלחמה להטיל גזר דין מוות כמעט על כל עבירה פלילית", כפי שנכתב באתר ההנצחה בפֶּלְצֶנְזֶה. כפי שמדווח ההיסטוריון אנדריאס פרצל, רשומות המשפט של ארבעת הגברים ההומוסקסואלים בעלי המוגבלות מלאים הטיות נגד מוגבלות והומוסקסואליות גם יחד, וייצוג מוטעה שלהן. פסק הדין של בית המשפט תיאר את פסטרסן ואת שאר הנאשמים "חלשים מנטלית" ו"לא לגמרי שפויים". המיניות שלהם

³⁴ "Queering the Crip, Crippling the Queer" [exhibition], Schwules Museum Berlin, September 2, 2022–May 29, 2023, <https://queer-crip.schwulesmuseum.de/en/>

³⁵ Kenny Fries, "Uncovering a Life Deemed 'Unworthy of Life,'" *Zócalo Public Square*, "How Should Societies Remember Their Sins" series, November 17, 2022

נחשבה "יחסי מין אסורים שלא כדרך הטבע". פרצל מסכם שעונש המוות שהוטל עליהם כוון להשמדה של מי שחייהם נחשבו חיים שלא ראוי לחיותם.³⁶

הצירוף "חיים שלא ראויים לחיותם" היה המונח ששימש את הנאצים בזמן שקיבלו החלטה מי מבעלי המוגבלות יירצחו. בסופו של דבר השאלה היא זו: מה זה משנה אם הרגו את הנס היינריך כיוון שהיה הומוסקסואל או כיוון שהיה אדם עם מוגבלות או כיוון שנקלע למה שאתר ההנצחה פֶּלְצְנֶזֶה מכנה "שלטון של טרור משפטי"?

הייתי רוצה להזכיר עוד אי־בהירות אחת, או אזור אפור. בתערוכה כללנו את סיפורו של אוטו המפל (Hampel; 1895–1940). המפל קיבל את עיטור צלב הברזל מדרגה שנייה על שירותו במלחמת העולם הראשונה, ולאחר המלחמה מצא עבודה בברלין. נטען שבשנות השלושים נמצא שיכור והוזה ואושפז בבית החולים בברלין־וייטנאו (Wittenau). אתר ההנצחה לתוכנית T4 בברנדנבורג (Brandenburg) מציין שלזמן קצר היה המפל "פעיל כמנהיג פוליטי" במפלגה הנאצית. בשנת 1937 נשפט בבית המשפט המחוזי בברלין בגין פעילות הומוסקסואלית מתמשכת. לאחר שנשא את עונשו הועבר לבית החולים בברלין־בוך (Buch). פעמים אחדות הגיש בקשה להשתחרר, אך בקשתו נדחתה. ב־30 במרץ 1940 נלקח המפל בטרנספורט קולקטיבי למרכז ההמתה בברנדנבורג ונרצח.

תוכנית T4 סיכנה במיוחד מאושפזים שהורשעו קודם לכן בעבירות נגד סעיף 175. היום יש במוצשטראסה 30 (Motzstrasse) בברלין אבן זיכרון (Stolperstein) לזכרו של המפל. האם ראוי להנציח אדם שהיה בעבר "מנהיג פוליטי במפלגה הנאצית", גם אם היה קוויר ואדם עם מוגבלות?

ביוון קרונדורפר: מה הם הלבטים האתיים שכרוכים בהערכת דרגות של אשמה ופגיעות? ואיך אנחנו יכולים לחשוב על בחירות של אנשים באזורים האפורים של שותפות לדבר עבירה? גם חקירותיי שלי בשאלות אלו אינן מגיעות לתשובות חד־משמעיות. למשל, ניתחתי כתבים אוטוביוגרפיים שפרסמו תיאולוגים פרוטסטנטים ממין זכר בגרמניה לאחר 1945 ומצאתי שכאשר דיברו על המשטר הנאצי בחרו רטוריקה של הצדקה עצמית.³⁷ אפשר לראות בעמדות אלו של התגוננות ומתן לגיטימציה ראייה טקסטואלית לניסיונם לזכות את

³⁶ Andreas Pretzel, "Offenbar hilft hier nichts, als eine harte Barmherzigkeit – Homosexuelle in Lobetal," *Mitteilungen der Magnus-Hirschfeld-Gesellschaft* 37/38 (2007), pp. 62–78, on p. 74 ["שום דבר לא עוזר כאן חוץ מחמלה קשוחה. הומוסקסואלים בלובטל"].

³⁷ Björn Krondorfer, "Nationalsozialismus und Holocaust in Autobiographien protestantischer Theologen," in: Björn Krondorfer, Katharina von Kellenbach, and Norbert Reck (eds.), *Mit Blick auf die Täter: Fragen an die deutsche Theologie nach 1945*, revised and expanded edition, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft (2022), pp. 25–185 ["הנצינונליסוציאליזם והשואה באוטוביוגרפיות של תיאולוגים פרוטסטנטים", בתוך: "אשר לפושעים: שאלות לתיאולוגיה הגרמנית אחרי 1945"].

עצמם מאשמה – שאינו שונה כל כך מהנטייה הכללית של גרמנים לאחר המלחמה לתאר את עצמם כ־*anständige Menschen* (בני אדם הגונים). אומנם רוב התיאולוגים כותבי הממזארים האלה לא היו פושעים נאצים, אבל כתיבתם לאחר המלחמה היא סוגה רב־משמעית. אנשים אלו, שדעתם על יהדות כדת ועל יהודים כעם נשארה לעיתים קרובות כשהייתה, שיתפו פעולה עם מערכת שהם לא לגמרי תמכו בה מבחינה אידיאולוגית, אבל התאימו את עצמם אליה מבחינה מקצועית ופרטית והפיקו ממנה תועלת. בעקבות מייקל רוטברג, אפשר לקרוא להם "אנשים מעורבים" (implicated subjects).³⁸

עוד אזור אפור הוא ראיות (אינטימיות) ל"מה שאי אפשר לדבר עליו". כשאנחנו נתקלים בזה המאמצים המחקריים שלנו נתונים תמיד בסכנה של ריכוך הקצוות הקשים של חיים בנסיבות קיצוניות וטריוויאליזציה שלהם בלי משים. למשל, הדיון על הגוף הגברי היהודי הנתון בסכנה נכלל בספרו הנזכר של קרי, ומזכיר לנו שלגוף היהודי הלא־מתבולל בזמן השואה היו סימנים מסגירים – החל בפאות וכלה במילה – שפושעים יכלו לזהות ולתקוף בנקל. קרי מתאר – אך לא חוקר לעומק – גם את העובדה שגברים יהודים התחילו לכתוב על אודות גופם המידרדר רק לאחר הגעתם לגטאות, כשסבלו ממחסור קיומי ותזונתי. לפני הכליאה בגטאות הם ביכו את אובדן זהותם החברתית והמקצועית ואת כבודם, סוגיות מרכזיות בעבור רבים מהיהודים הבורגנים המתבוללים.

אטינה גרוסמן: בפורום קודם, בכתב העת *German History*, הבעתי את צערי על הקושי היחסי לבחון את נושא המחקר דרך העדשה של מגדר ומיניות בטרם היה "נרטיב שליט" – כדוגמת זה שהיה לשואה עצמה – להסתמך עליו ולצאת נגדו.³⁹ כל עוד אנחנו עסוקים ועסוקים בבניית התיאור ההיסטורי, קל באופן מפתיע לדחוק הצידה את המאפיינים הייחודיים של החוויה המגדרית – אפילו להיסטוריונית פמיניסטית מחויבת ומנוסה. לכן אני להוטה במיוחד למקד את תשומת הלב שלי ב"עבודה" הקונקרטיה והסמלית שעשו נשים בתגובה למפגש בין יהודים אירופים שנרדפו על שום גזעם ונמלטו מהנאציזם ובין צורה שונה של הייררכייה גזעית במרחבים קולוניאליים וקולוניאליים־למחצה. במרחבים אלו הן הפיקו לפתע תועלת מזכויות היתר שהקנה להן עורן הלבן ומתחושת העלינות התרבותית הרעועה שלהן עצמן. עדיין יש סיפורים רבים כל כך שיש לחשוף: על הנשים הבורגניות המנושלות שקיבלו עליהן בזריות מביכה את תפקיד המטרונות הקולוניאליות ועל הנשים שנאבקו להציל את משפחתן מרעב בתנאי המצוקה הקיצונית ששררו בזמן המלחמה ברפובליקות הסובייטיות של מרכז אסיה או על אלה שעבדו בשלוש עבודות בבומביי כדי לקיים סגנון חיים אירופי "מכובד".

³⁸ Michael Rothberg, *The Implicated Subject: Beyond Victims and Perpetrators*, Stanford, CA: Stanford University Press (2019).

³⁹ "Holocaust and the History of Gender and Sexuality: Forum with Doris Bergen, Anna Hájková, Elissa Mailänder, Patrick Farges," *German History* 36 (2018), pp. 78–100.

אפילו לא גירדנו את פני השטח של תולדות המיניות – אהבה, קשרים רומנטיים, תשוקה ואלימות מינית – באותן זירות מרוחקות של מלחמה ומקלט. יש עוד דברים רבים כל כך ללמוד על יחסים ועל נישואים בין־אתניים ועל פרשות אהבה בלתי אפשריות שאפיינו את השנים שבהן חיו פליטים יהודים אירופים ב"מעבר גלובלי". רובם, אבל בוודאי לא כולם, עזבו בסופו של דבר את מקומות המקלט ה"אקזוטיים" שלהם ועברו לבתים חדשים ב"מערב". בשלב זה, עולם בתר־קולוניאלי בתר־מלחמתי לא היה יכול עוד לקיים את הקוסמופוליטיות הגזעית המרובדת שהפכה את היעדים הזמניים האלה (שהתאפיינו בחוויות של "טראומה, זכויות יתר והרפתקה") לבתים קשים אך אפשריים, כפי שאני טוענת בפרויקט הנוכחי שלי על פליטים יהודים באיראן ובהודו. מרתק גם להתחקות על קורות חייהם של אותם פליטים יהודים שנשארו במקומות ה"מעבר" שלהם. זיהוי וחקירה של מעגלי החיים של נשים, ששמותיהן השתנו ושנטמעו לגמרי בזהויות (ובדתות) חדשות, יאפשרו להמחיש בדרכים חדשות את ההבנה של מגדר ואימפריאליזם. דבר זה יעשיר אל נכון את הטיעונים הנוכחיים שלנו בדבר ההצטלבויות של קולוניאליזם, פשעים קולוניאליים והשואה. למעשה, עלינו להרחיב ולחדד את הוויכוחים הסוערים הניטשים היום בדבר הקשרים בין השואה לקולוניאליזם, ולהבליט את סוג השאלות המועילות כל כך על מגדר ומיניות שאנחנו שואלים עכשיו במסגרת לימודי השואה המתמקדים במרכזי הרדיפה ורצח העם באירופה.

דורות גלובקה ורגינה מילהויר: חקר הקשרים הסבוכים בין מגדר, מיניות ואלימות קיצונית בזמן השואה כרוך לעיתים קרובות בקשיים שחורגים מקשיים מחקריים טיפוסיים כגון אי־האפשרות להפיק ידע אובייקטיבי. דומה שהאופן שבו אנחנו תופסות פרקטיקות בעלות משמעות מינית במצבים של אלימות ופגיעות קיצוניות מעוצב במידה רבה על יסוד הנחות מסוימות. רעיונות כאלה עלולים להגביל את העמדות שלנו ולהשפיע על שאלות המחקר שלנו, שיטות המחקר שלנו והדרכים שבהן התוצאות מפורשות, מוצגות ומתקבלות. נוסף על כך, תנאים מוסדיים ופוליטיים עלולים להקשות עלינו את העיסוק בנושא או להשפיע על הדרכים שבהן נעסוק בו. האם מכשולים מגוונים אלו בדרך להפקת ידע השפיעו על עבודתכם ועיצבו אותה? ואם כן, באילו דרכים? אילו אתגרים היו חשובים לכם ביותר מבחינה אישית, ואיך ניסיתם להתגבר עליהם?

אנה הייקובה: חלק גדול הוא הסוגיה של הלגיטימיות ושל מה נחשב נושא חשוב או תקף. קו פרשת המים היה הכנס "לקחים ומורשת", שנערך באוטווה ב־2022: המושבים הפעילים ביותר בכנס היו המושבים על מיניות ומגדר, ובפעם הראשונה לא נשאלו שאלות

כגון "למה זה חשוב?"⁴⁰ כל זה נזקף ללא ספק לזכות המארגנות ג'ניפר אוואנס ושרה קושמן, שעמלו רבות כדי שהכנס יהיה אינקלוסיבי.

על הקשיים בעבודה על מיניות והשואה למדתי בדרך הקשה. כשהתחלתי לעבוד על סחר חליפין מיני ב-2009 כוונתי אליו התקפות אישיות שרמזו שהמחקר שאני עושה "מוטעה" כי המיניות שלי "סוטה" מהנורמה (תיאור הומופובי של היותי לסבית).⁴¹ חוויה זו חזרה כמה פעמים, בייחוד לאחר שהעבודה שלי על ההיסטוריה הקווירית של השואה גררה תביעה וזו סוקרה אחר כך בהרחבה בתקשורת.⁴² באותו רגע לסולידריות של עמיתיי הייתה חשיבות מכרעת. למזלי נהייתי מתמיכתה של רשת בין-לאומית רחבה, שאפשרה לי להמשיך. היו גם אנשים שנהנו מהפורענות שהתרגשה עליי, רובם בגרמניה, אך למרבה המזל הם היו מיעוט.

חוויה זו לימדה אותי שהביטוי "שנוי במחלוקת" משמש לעיתים קרובות לשלול מעמית לגיטימיות אפיסטמית. לכן פעמים רבות אני מתעקשת על בחירת מילים ועל הגבולות שלי, וחשוב מזה – על ערכה של עבודתי. כשאנשים נוהגים בי כאילו הייתי קוריוז, ולא כמישהי שמייצרת ידע לגיטימי, אני משיבה מלחמה שערה. אני עונה לאנשים על הערותיהם העוקצניות ולעגם. למדתי שאם לא אגן על עצמי ועל ערכי, איש לא יעשה זאת בעבורי. אני אף מלמדת עמיתות צעירות מיומנות זו. החברות של היסטוריוניות צעירות להיות נעימות ופשרניות, שהיה נהוג בעבר, אפשר גם אלימות מערכתית ניכרת.

נעשיתי ערה מאוד לתיאורים של עבודתי כ"היסטוריונית צ'כית", לרוב בהקשר שבו אני היחידה שמציינים את מוצאה הלאומי. לאמיתו של דבר, יש לי אזרחות כפולה. יתרה מזו, סוג העבודה שאני עושה, הן אינטלקטואלית הן מתודולוגית, חורג מגבולות לאומיים. אבל חשוב מזה, שאלת הלאום של היסטוריון או היסטוריונית צריכה להיות לא-רלוונטית, ויש לזה סיבה טובה: במקרה שלי, הסמן "צ'כית" משמש בדרך כלל כלי להאחרה (othering) ולדה-לגיטימציה.

ככלל, טוויטר סייע לעשות את התחום שוויוני יותר ולתת לאנשים כמוני אפשרות להשיב מלחמה שערה. עם עמיתים ועמיתות יצרנו גישות אינקלוסיביות ומגוונות לחקר השואה – על אף התנגדות ניכרת. כמו כן, עברתי מהיעדר סולידריות, ואפילו בגידות, מצד

⁴⁰ "The Holocaust: Rethinking Paradigms in Research and Representation," *Lessons and Legacies XXI*, November 12–15, 2022, University of Ottawa, <https://hef.northwestern.edu/lessons-and-legacies-conference/2022-11-program-final.pdf>

⁴¹ Anna Hájková, "Den Holocaust queer erzählen," *Jahrbuch Sexualitäten* (2018), pp. 86–110. ["לספר את השואה בדרך קווירית"].

⁴² Jennifer Evans, "In Support of Difficult History," in: *New Fascism Syllabus* [blog], December 21, 2020, <https://newfascismsyllabus.com/opinions/in-support-of-difficult-history/>; Benjamin Carter Hett et al., "Forum: Authority, Sovereignty, Interpretation... Subtext? Controversies in Recent German Historiography," *Central European History* (2024), pp. 1–22

מנטורים, לפעולה במסגרת רשת קווירית ופמיניסטית איתנה ביותר. אני מנסה לעשות זאת גם למען עמיתים ועמיתות צעירים; איני רוצה שאנשים צעירים יסבלו את מה שקרה לי בשנת 2003.

יואנה אוסטרובסקה: גם אני מוצאת שהתנאים המוסדיים והאווירה המוסדית מקשים עליי מאוד את העבודה על נושאים אלו. מיום שקיבלתי את הדוקטורט שלי אני עובדת כחוקרת עצמאית. קיבלתי לעיתים מימון מקרנות גרמניות, אבל מעולם לא ממוסד פולני. המחקר על תולדות המיניות והאלימות המינית במלחמת העולם השנייה והשואה לא התקבל ואינו מתקבל בעין יפה, ואני נוקטת לשון המעטה. ומאז זכייתה של המפלגה הלאומנית "חוק וצדק" בבחירות לפרלמנט ב-2015, הפוליטיקה של ההיסטוריה בפולין נוטה לימין הקיצוני אפילו יותר מקודם.

אני מוצאת שהמכשול הגדול ביותר העומד לפני המחקר בפולין, ובמרכז ובמזרח של אירופה בכלל, הוא מעורבותם הפעילה של המוסדות, ובייחוד של אתרי ההנצחה, בזיכרון הקולקטיבי של מחנות הריכוז לשעבר בפולין. בארכיונים של אתרי ההנצחה עדיין רווחת הדעה שמגדר, מיניות ואלימות מינית הם "נושאים גסים" ש"לא ראוי לדבר עליהם" או שהם נוגעים רק ל"קבוצה קטנה יחסית", דעה שמשמטע ממנה שהם אינם נושאי מחקר ראויים. לאמיתו של דבר, מוסדות שונים חזרו ומנעו ממני גישה למקורות: היו שטענו שאין קטלוגים זמינים, והיו שביקשו ממני לשנות את שאלות המחקר שלי. בכמה הזדמנויות גיליתי שארכיונים מסתירים מסמכים. למשל, בארכיוני ארולזן (Arolsen) נתקלתי בכמה מסמכים סרוקים על "מתרוממים במחנות". מישהו סרק את המסמכים המקוריים בארכיונים הפולניים רק כשלוש שנים קודם לכן, אבל כשביקרתי באותם ארכיונים פולניים לא יכולתי לראות את המסמכים הללו.

כמה ארכיונים בפולין אף חוסמים את הגישה לעדויות של אסירות שנחשבו "א־סוציאליות" שנמסרו לאתרי הנצחה לאחר המלחמה. כמו כן, לא נדיר למצוא מסמכים שלא תויגו נכון באוספים שנוגעים לאנשים שאינם הטרונורמטיביים. כך קרה, למשל, כשנתקלתי בעדויות של ונדה יקובובסקה וגרדה שניידר, שנמסרו באוקטובר 1945. השתיים, זוג קווירי, היו יוצרות הסרט הראשון על מחנות ריכוז, "השלב האחרון"⁴³.

יתר על כן, לא נדיר שארכיונים פולניים מאחסנים חומרים מקוריים על מחנות אחרים בלי להחליף ביניהם את המידע בעניין. בדוגמה אחת כזאת נתקלתי לגמרי באקראי: שתי נשות ס"ס ושתי אסירות בנות רומה במחנה הנשים רוונסבריק הואשמו בקיום מערכת יחסים מינית. למען האמת, לולי כמה ארכיונאים שפועלים במובן מסוים בניגוד למדיניות

⁴³ *Ostatni etap*, film, director: Wanda Jakubowska, script: Wanda Jakubowska and Gerda Schneider, 1948

המוסדות שהם עובדים בהם, לא הייתי יכולה לעשות מחקר היסטורי על סוגיות אלו. רק בזכותם, לעיתים קרובות בתנאי שאשמור על אלמוניותם, אני מצליחה לבצע את עבודתי.

קני פרייס: מעסיקה אותי גם השאלה איך חוויות נעשות סמויות מן העין. מבחינה היסטורית, התעללות מינית ואחרת באנשים עם מוגבלות הייתה נפוצה ביותר. עם זאת, אינני מכיר שום מחקר שבוחן היבט זה בתקופת השלטון הנאצי. חשיפת התעללות כזאת, שבוודאי התקיימה, היא אתגר, אך בלעדיה לא ייתכן תיאור שלם יותר של מה שקרה לאנשים עם מוגבלות בתקופת הרייך הנאצי.

כמו כן, המחקר על מה שקרה לאנשים עם מוגבלות בארצות בכל רחבי אירופה שהיו נתונות לכיבוש הנאצי אינו נרחב כפי שהוא צריך להיות. למשל, קשה לדעת רבות על מה שקרה לאנשים עם מוגבלות בהולנד בתקופת הכיבוש הנאצי. כשצינתי את ההיעדר הזה בהרצאה שנתתי באמסטרדם נאמר לי שמחקר כזה אינו זוכה למימון כי הולנד הייתה אחת הארצות הראשונות שחוקקו חוקים שהתירו "התאבדות בסיוע", ומחקר על גורלם של מי שהנאצים קבעו ש"אינם ראויים לחיים" יערום קשיים על דרכם של החוקים האלה.

בירן קרונדורפר: כשניגשים לסוגיות המורכבות של מגדר, מיניות ואלומות קיצונית בשואה יש יתרון לגישה רבת-פנים, שאינה כפופה לתכתיבים דיסציפלינריים. שילוב של מחקר תיאורי, ניתוח טקסטואלי וחזותי והערכה אתית יכול להניב נרטיבים דחוסים שמנסים לעשות צדק עם גורלות של פרטים בהקשר של אלימות מערכתית.

עוד יתרון של גישה רבת-פנים הוא שהגבולות שבין מחקר אקדמי למחקר שנועד לקהל הרחב נעשים חדירים יותר. מחקר על-תחומי אף עושה את הוראת השואה, האלימות והטראומה לנגישה יותר, שכן סטודנטים לתואר ראשון מגיעים לקורסים האלה מתוך עניין בנושא ולא משום שהם נדרשים ללמוד אותם.

הרקע הלאומי, האתני, הדתי, המגדרי והגופני שלנו משפיע על האופן שבו אנחנו ניגשים לסוגיות קשות אלו. הרשו לי להביא כאן דוגמה קצרה: כשהתחלתי את לימודי באוניברסיטאות גרמניות בשנות השמונים של המאה שעברה הצטרפתי לארגון סטודנטים שעמדתו הייתה שבגלל החורבן שהמיט המשטר הנאצי על הסובייטים, "כגרמני אינך יכול למתוח ביקורת על ברית המועצות". כל השוואה בין הגולאגים לאושוויץ נראתה במשך שנים רבות כמו ניסיון לזכות את גרמניה מאשמה. נמנעתי אפוא משיחות שהשוו בין המורשת הקטלנית של הגולאג לזו של אושוויץ. ואולם כשארגנתי לא מכבר סימפוזיון על הנושא עם חוקרים ממזרח אירופה ומארצות הברית, נעשה ברור לגמרי שבשתי המערכות הטוטליטריות האלה פעלו צורות קיצוניות של דה-הומניזציה, של אלימות מגדרית ושל זלזול בכני אדם. במילים אחרות, המצביות (situatedness) שלנו עצמנו עלולה לעיתים להסוות מנגנוני דיכוי בהיסטוריות פוליטיות שונות. מחקרים השוואתיים על מגדר, מיניות

ואלימות יכולים לסייע לנו להבחין בדמיון ובשוני. בצל המלחמה הנוכחית של רוסיה באוקראינה, לשיחות חוצות דיסציפלינות ולאומים כאלה יש חשיבות רבה אף יותר.

זואי וקסמן: עם זאת, הרצון המובן שלנו למצוא פרספקטיבות חדשות טומן בחובו סיכון שלא נבחין בתמות אחרות. בעיקר מטריד אותי הצורך להעמיד במרכז את החוויות של אותן נשים שלא אתגרו נורמות מגדריות: נשים שמרניות, שדבקו במוסכמות של מחויבות להייררכיות מסורתיות. מרתק אותי הרצון של פרטים רבים כל כך להיאחזו במודלים פטריארכליים אפילו בנסיבות קיצוניות, ומעניינים אותי מי שביקשו לכונן מחדש את המשפחה הגרעינית לאחר המלחמה. גלי הנישואים, הבייבי בוס, שיברון הלב של אותן נשים שאיבדו את פוריותן: כל אלו מעידים הן על המבנים המגדריים ארוכי הטווח הן על הדרכים שבהן הבנייה מחדש של הייררכיות מגדריות נתפסה אמצעי להתמודד עם מצוקה. דרך זו תאפשר לעבודה זו להידרש לשאלות גדולות אף יותר על מקומן של נשים בהיסטוריה של אירופה וכן על מקומן בשואה.

יש צורך דוחק להעמיק בחקר החוויות של נשים אורתודוקסיות בשואה. חוקרים חילונים נאבקו למצוא היגיון בחובות שקיבלו עליהן ולראות בנשים אלו בני אדם אמיתיים, מורכבים. את קולותיהן קשה במיוחד לחשוף. הן גם מבהירות את הקשיים האתיים בעבודה שלנו. אפילו ההצגה של דימויים שלהן או של שְׁעָרָן הגזוז במוזיאונים בעייתית מאין כמוה. זמן רב מדי חשבנו שהצגת סיפור השואה חשובה מן האמונה האישית של נשים אלו שהצגה כזאת אינה עולה בקנה אחד עם ההלכה. עדיין איננו יודעות כיצד לאזן בין הזהות העצמית שלהן וזכותן לזכות בטיפול הוגן ובין הצורך שלנו לדעת את סיפור חייהן ולהציגו. זו שאלה שאני מתמודדת עימה לעיתים קרובות.

דורותה גלובקה ורגינה מילהויזר: הנושאים מגדר, מיניות ואלימות קיצונית מועדים במיוחד לשמש לסנסציות ולפטישיזציה. השגשוג והתפוצה של תקשורת ההמונים והרשתות החברתיות בימינו משפיעים על הדרכים שבהן תופעות אלו מובנות או מדומיינות. האם בהצגת ממצאי המחקרים שלכם אתם נותנים את הדעת על סכנה זו או על סכנות אפשריות אחרות שנובעות מהקשרים ולחצים חברתיים רחבים יותר?

אטינה גרוסמן: אני חושבת שכולנו נאבקים באירוניה מכאיבה: היעדר סימולטניות בין רוחב היריעה של מחקרנו על מיניות והיחסים המורכבים שלה עם תשוקה ואלימות, מצד אחד, ובין השתנות הנורמות בעניין מה שמקובל לדון בו ולייצג אותו, מן הצד האחר. נדמה לי שכולנו התבדחנו ואמרנו שכאשר אנחנו מלמדים קורסים על רצח עם ו/או מיניות, הקורס כולו דורש "אזהרת טריגר"; עם זאת, הבדיחה נפסקת כשאנחנו נאלצים להתמודד עם טאבואים חדשים בדיוק כשהתחלנו להתגבר עליהם בתחום מחקרנו. במילים אחרות,

כמה מאיתנו צריכים להתמודד עם הגבלות ממשיות מצד המדינה על מה שאפשר לומר, להראות או לקרוא, שמה הדבר יגרום לאיננוחות. אנחנו יכולים להתנגד להתקפות אלו על חופש הביטוי באמצעות הטענה הצודקת שמדובר בתעמולה גזענית ימנית, מיזוגנית ואנטי־להט"ב. אין ספק שעלינו להקדיש את זמננו ומרצנו כדי להתגונן מפני מתקפה זו ולהגן מפניה גם על עמיתינו ועמיתותינו בבתי הספר ובאוניברסיטאות.

אבל אפילו אלו מאיתנו שהצליחו למרבה המזל לחמוק (לפי שעה) ממגבלות שעוננו בחוק צריכים להמשיך לחשוב איך לנהוג בדיונים בכיתה (או בהרצאות לקהל הרחב): למשל, עד כמה אנחנו באמת מרגישים אהדה לתלמיד או תלמידה שנענים בשמחה לאזהרה ש"לילה וערפל" מכיל דימויים מטרידים ובוחרים לדלג על המטלה; או בנימה אחרת, לתלמיד או תלמידה שטוענים שדיון זה בכיתה על אלימות או התעללות מינית פשוט נוגע אצלם בנקודה רגישה מדי. אני מאמינה שיש דרכים טובות, גם אם לא מושלמות, להגיב לאתגרים האלה, ושהן תלויות במידה רבה בנסיבות העניין. כמרצה שמלמדת בקולג' לאומנות, אדריכלות והנדסה בלואר איסט סייד בניו יורק, מצבי שונה מאוד מזה של מרצה באוניברסיטה ציבורית גדולה בפלורידה או של מורה בתיכון בטקסס. עלינו לשוחח עם עמיתינו, הן בתוך ארצות הברית הן מחוץ לה, על השאלות האלה, שהן מעשיות מאוד, והן אולי פדגוגיות ופוליטיות יותר משהן מחקריות. וככל שנרבה לעשות זאת, כך ייטב.

בירן קרונדורפר: אנחנו יודעים שאת התיאבון העממי לצריכת דימויי זוועות יוצרים ומעצבים עומס יתר של דימויים חזותיים ברשתות החברתיות ובתעשיית הקולנוע והגידול במספר התערוכות, האנדרטאות והמוזיאונים לשואה ולרצח עם. כשהתחלתי, בשנות השמונים של המאה שעברה, לפתח רגישות לאלימות הקיצונית של האנטישמיות הג'נוסידית של הנאצים ובעלי בריתם, נראה לי בלתי אפשרי למשל שמישהו ייצור סרט שיכניס את קהל הצופים למשרפות ולתאי הגזים. האפשרות ליצור מחדש בדרך קולנועית מתחמים אלו של אימה מעשה ידי אדם נתפסה בלתי מתקבלת על הדעת. ואולם זה בדיוק מה שקרה, למשל, כשבשנת 2015 הוציא הבמאי לסלו נמש את הסרט "הבן של שאול".⁴⁴ האופן שבו אנחנו עצמנו מדמיינים את זוועות השואה מוחלף אט־אט בדימויים שעיצבו סוכני תרבות שונים לצריכת הקהל הרחב. כשמרגילים אותנו לדימויים אלימים זה מוציא את העוקץ מהתגובות האינסטינקטיביות ומהזעזוע המוסרי שלנו עצמנו.

בו בזמן, כפי שכבר הזכירה אטינה, בשנים האחרונות פתחו פוליטיקאים ורשתות אולטרה־שמרניים בהתקפה מתמשכת על מערכת החינוך בארצות הברית, עקב מה שהם רואים בו חדירה של ה־woke לתרבות האמריקאית. כדי להתריס נגד אינדוקטרינציה כזאת הם מתנגדים לכל הוראה שהיא של סוגיות להט"ב/בקיות או נושאים של חוסר צדק גזעי. באמתלה שאין הם רוצים לגרום לסטודנטים כלשהם איננוחות, הם התחילו גם למתוח

⁴⁴ *Saul fia*, film, director: László Nemes, 2015

ביקורת על כלילת עמדות ביקורתיות ואתיות בהוראת ההיסטוריה והספרות של השואה. כשועד בית ספר בטנסי הוציא את הרומן הגרפי "מאוס" מאת ארט ספיגלמן מרשימת הקריאה, הוא ציין שלא הולם להראות כמה דמויות עכבר עירומות למחצה במחנות ואת התאבדות אימו של ארט. ארט ספיגלמן העיר בסרקזם שהוועד רוצה שבתי הספר ילמדו גרסת "שואה לייט" של רצח העם.

יואנה אוסטרובסקה: הבחנה אחת הנוגעת לפולין בימינו היא שהספרות הפופולרית על השואה נפוצה למדי. אבל אני מתרשמת שכאן – ובמרכזה ובמזרחה של אירופה בכלל – הסכנה אינה טמונה בניכוס ממצאי ההיסטוריונים ושימוש בהם בנרטיבים ספרותיים או קולנועיים חדשים, לעיתים קרובות קיטשיים. הבעיה שלנו, ליתר דיוק, היא שחסרים פרסומים היסטוריים (ספרות מחקר ועדויות גם יחד) שיאזנו את התיאורים הבדיוניים.

מגנוס הירשפלד, למשל, כמעט אינו מוכר בפולין אף שנולד בקולברג (Kolberg), היום העיר הפולנית קולובז'ג (Kołobrzeg), ולמד זמן מה בברסלאו (Breslau), היום ורוצלב (Wrocław). היעדר מודעות דומה נכון גם לגבי עדויות חשובות כגון אלו של אסתר בז'רנו, אולגה לנגייל וגיזלה פרל – אם נזכיר רק אחדות. לא רק מו"לים, גם אתרי הנצחה אינם מספרים על חוויותיהן. על אף פרסום גרסאות בפולנית של ספרים מאת מארן רגר וזואי וקסמן, וגם של ספרים שלי, אתרי הנצחה עדיין חוזרים על טעויות היסטוריות בסיסיות.⁴⁵ למשל, ב־2020 פרסמנו לוין ואן דייק, יואנה טאלוויץ־קייטקובסקה ואני את *Erinnern in Auschwitz: auch an sexuelle Minderheiten* (לזכור באושוויץ: גם מיעוטים מיניים), תחילה בגרמנית ואחר כך בפולנית.⁴⁶ אבל למרות מאמצים רבים הספר אינו זמין באתר ההנצחה ובמוזיאון אושוויץ־בירקנאו. בנובמבר 2022, כשביקרתי שם במסגרת סיור מודרך בשפה האנגלית, שוב שמעתי ש"היו מעט יותר מ־70 הומוסקסואלים, הם היו גרמנים ולא ידוע עליהם דבר". אני מתרשמת שבפולין המוסדות קופאים על שמריהם ואינם משנים את הדפוסים שהתבססו אצלם, גם אם מבקרים שואלים יותר ויותר על הנושאים האלה.

לכן אני רואה בעבודת המחקר שלי גם פעולה אקטיביסטית. כל נושאי המחקר שלי – בתי בושת בגנרלגוברנמן ובשטחים שסיפח הרייך; אנשים שעוקרו בכפייה בשלזיה תחתית; ביוגרפיות של קווירים במרכזה ובמזרחה של אירופה; נשים שנחשבו "אסוציאליות" (גרמניות, פולניות, בנות סינטי, בנות רומה) – כולם קשורים זה לזה במה שקרה לקורבנות ולניצולים לאחר המלחמה ובתהליך הארוך של מחיקה מהזיכרון הפולני המשותף. התוצאה העיקרית של מחיקת הביוגרפיות/הנושאים האלה היא האמונה שההיסטוריה

⁴⁵ Maren Röger, *Wartime Relations: Intimacy, Violence, and Prostitution in Occupied Poland, 1939–1945* (trans.: Rachel Ward), Oxford: Oxford University Press (2020); Waxman, *Women in the Holocaust*; Ostrowska, *Przemilczane*

⁴⁶ Joanna Ostrowska, Joanna Talewicz-Kwiatkowska, and Lutz van Dijk (eds.), *Erinnern in Auschwitz: auch an sexuelle Minderheiten*, Berlin: Querverlag (2020)

של אינורמטיביות, במובנה הרחב, "הגיעה מחו"ל". על פי הסברה היא הגיעה בשנות התשעים של המאה העשרים בעקבות השינוי הפוליטי, לאחר עשרות שנות קומוניזם, כ"מתנה [מורעלת] מהמערב".⁴⁷ מטרתי היא שההיסטוריה הקווירית/הלא-נורמטיבית של חלק זה של מרכז ומזרח של אירופה תשוחזר ותתועד באופן מקומי יותר, בשיתוף פעולה עם חוקרים מגרמניה, הרפובליקה הצ'כית, סלובקיה, אוקראינה ובלארוס. אני מאמינה שהפתרון הטוב ביותר למצב הוא לחתור לכתיבת היסטוריות קוויריות מקומיות ולא לייסד פרויקט גדול אחד של כתיבת היסטוריה פולנית קווירית/לא-נורמטיבית.

קני פרייס: ייצוג אנשים עם מוגבלות בתרבותנו התמלא בסטריאוטיפים ובאי-הבנות. כיוון שחלק גדול מהתיעוד שיש לנו מחיי אנשים עם מוגבלות בתקופה הנאצית מקורו ברשומות רפואיות ובפושעים, חסר היבט חשוב של חייהם של אנשים עם מוגבלות בזמן ההוא. כמו כן, בגלל חוקים של סודיות רפואית, רבים מהאנשים עם מוגבלות שנרצחו הוצגו בשמם הפרטי ובאות הראשונה של שם משפחתם, מה שגורם להם להיראות כמו "מקרים רפואיים" ולא כמו בני אדם. בושה מצד המשפחות מנעה תיאור מלא של חיי אנשים עם מוגבלות והנצחה שלהם. אומנם מצב זה מתחיל להשתנות, אבל הסטיגמה של המוגבלות עדיין קיימת.

כשעבדתי על ספרי החלה להטריד אותי המחשבה שגיבורים עם מוגבלות מיוצגים לעיתים קרובות מדי כקורבנות של אלימות קיצונית. לכן ניסיתי למצוא את אותם אנשים עם מוגבלות בזמן שבו הם לא היו קורבנות; למשל אוטו וייט (Weidt), בעליו העיוור של מפעל מברשות בברלין, שהגן על עובדיו היהודים ויצא למשימה לסייע למזכירה שלו, אליס ליכט (Licht), שנעצרה בעקבות פשיטה של הגסטפו על העסק שלו באוקטובר 1943. יש גרסאות שונות למה שקרה:

על פי מוזיאון הסדנה לעיוורים של אוטו וייט (Museum Blindenwerkstatt Otto Weidt) בברלין, משפחת ליכט גורשה תחילה לטרזיינשטט ואחר כך לאושוויץ. וייט קיבל גלויה שאליס ליכט זרקה מרכבת הגירוש לאושוויץ. כדי להצילה נסע לאושוויץ והציע את המברשות שלו לרשויות מחנה הריכוז. בדרך כלשהי עלה בידו להעביר מסר לליכט, שהוחזקה אז בקריסטיאנשטט (Christianstadt), תת-מחנה של גרוס-רוזן (Gross-Rosen). באמצעות פועל פולני הוא הצליח להעביר לה את המסר שהשאיר לה בסביבה בגדים רגילים, כסף ותרופות. ליכט נמלטה כשפורק המחנה בהתקרב הצבא האדום בינואר 1945. היא חזרה לברלין ובילתה את שאר המלחמה בדירה של אוטו וייט בצלנדורף

⁴⁷ למשל "Archbishop Claims a 'Rainbow Plague' Is Afflicting Poland," Nick Duffy, *Pink News*, August 2, 2019, <https://www.thepinknews.com/2019/08/02/archbishop-claims-rainbow-plague-afflicting-poland>

(Zehlendorf), ובשנת 1946 היגרה לארצות הברית.⁴⁸ איך נסע אוטו וייט העיוור בזמן המלחמה לאושוויץ והצלחה להעביר לאלים ליכט מסר מציל חיים? האם נסע לבד? האם היה לו מלווה? האם נעזר במקל הליכה? האם קרא ברייל? האם המעיטו בערכו כי היה עיוור?

לפי הביוגרפיה של אוטו וייט, פרי עטו של רוברט קיין, וייט פנה למרכז הגירוש ברחוב גרוסה המבורגר (Große Hamburger Straße) בברלין, מקום שבו היו אלים והוריה עצורים בטרם גורשו לאושוויץ. הוא נשא ונתן עם מנהיג המחנה ולטר דוברקה (Dobberke), שהיה ידוע כמי שאינו לוקח שוחד. אבל וייט נחל הצלחה. דוברקה הוציא את משפחת ליכט מרשימת הטרנספורט לאושוויץ ושלה אותה לטרזיינשטט. אושוויץ פירושו היה מוות ודאי, ואלים ליכט והוריה שרדו בטרזיינשטט.⁴⁹

אחת היא מה קרה, אוטו וייט היה אדם בעל יוזמה שלא היסס לעמוד לימין עמיתיו וחבריו. לאחר ביקורי יצרתי קשר עם המוזיאון כדי ללמוד עוד על חייו של וייט כאדם עיוור בגרמניה הנאצית. אבל איש שם לא ידע לענות על שאלותיי. לא ברור איך איבד אוטו וייט בהדרגה את מאור עיניו. קראתי עדויות רבות של אנשים שעבדו עם וייט ושל אנשים שהציל, אבל לא הצלחתי להפיק מהן תמונה של חיי היום-יום של אוטו וייט, אדם עיוור שלא היה קורבן אלא גיבור.

לאחרונה סיפר לי אורתופד אחד שהוא שמע על איש עם מוגבלות שהסתתר בתקופת הנאצים כדי שלא יאשפזו אותו ויהרגו אותו. בוודאי יש סיפורים רבים כאלה. אבל הנרטיב הרווח על מה שקרה לאנשים עם מוגבלות בזמן השלטון הנאצי נשאר סיפור של קרפון, אלימות והשמדה; ולא משנה כמה חשוב הנרטיב הזה, לרוע המזל הוא מאשר את מה שהחברה, ורוב האנשים, חושבים על אנשים עם מוגבלות.

זואי וקסמן: סוגיות דומות עולות גם בעבודה שלי על נשים. שאלת הייצוג מטרידה אותי במיוחד. התמקדות באלימות, ובייחוד באונס ובהתעללות מינית, יכולה למנוע מאיתנו שימת דגש אמיתי על האנשים והנשים שאת חוויותיהם אנחנו מתארים. הם עלולים להצטמצם לכדי אובייקטים, במקום להיחשב סובייקטים, להיתפס כראיות במקום להיחשב אינדוידואלים. הדבר ניכר במיוחד בדרכים שבהן אמצעי התקשורת, כמה מוזיאונים, תערוכות רבות ואפילו חוקרים אחדים משתמשים במקורות חזותיים. התרבות

⁴⁸ Exhibition Museum Blindenwerkstatt Otto Weidt, <https://www.museum-blindenwerkstatt.de/en/first-of-all/>. אוטו וייט הוכר חסיד אומות העולם ב-7 בספטמבר 1971; ראו הערך עליו באתר יד ושם: <https://www.yadvashem.org/righteous/stories/weidt.html>. גרסה זו של הסיפור מבוססת על דיווחים של אלים ליכט ואינגה דויטשקרון.

⁴⁹ Robert Kain, *Otto Weidt. Anarchist und Gerechter unter den Völkern*, Berlin: Lukas Verlag (2017), p. 432. גרסתו של קיין לאירוועים מבוססת על עדות של אוטו וייט.

כל הדימויים האלה של גופות עירומות, מעונות, לא רק מגבירה את הסכנה של בנליזציה של השואה אלא גם אינה מכבדת את הזיכרון של מי שסבלו או מתו.

בו בזמן, אני המומה מהדרך שבה משתמשים בחומרים האלה אנשים שמרגישים שיש להם עניין אישי בהם. פעמים רבות, כשאני מדברת על אונס נשים בשואה, דבריי מעוררים נשים בקהל שלי לשתף בתקיפות המיניות שחוו הן עצמן. בדומה לכך, חוקרים וחוקרות מסוימים מוצאים ערך אמיתי בזיהוי קרבה למושאי מחקרם – משום שהם חולקים מוצא אתני, זהות מינית או מגדרית או דעות פוליטיות דומות. כאישה יהודייה שכותבת על נשים יהודיות אינני יכולה להוציא את עצמי מכלל זה. ידוע לכול שאנחנו כותבים על מי שאנחנו. עם זאת, הדבר מעורר שאלות נוספות – לא רק איך אנחנו שומרים על מרחק ממושאי המחקר שלנו, אלא גם – וחשוב מזה – איך אנחנו מוקירים את האינדיווידואליות המובחנת שלהם, איך אנחנו דואגים שהאמפתיה שלנו לא תציף את הסובייקטיביות שלהם. התחלתי את העבודה הזאת כי רציתי שקולותיהן של נשים יישמעו. אני עדיין נאבקת לוודא שאני גם באמת מקשיבה.